

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1981 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1982

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1981

VILNIUS

1982

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1981

VILNIUS

1982

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1981



ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1982

Redakcinė kolegija

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li 237 **Lietuvos istorijos metraštis- Ежегодник истории Литвы** -The year-book of Lithuanian history / LTSR MA Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1981 m. 1982 m. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. Bibliogr. išnašose.

Leidinyje sprendžiama piliakalnių apgyvenimo pradžios problema, nagrinėjami Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos veiksmai Kulikovo mūšio laikotarpiu. Apžvelgiamas Pilėnų tapatinimo su Ponia tradicijos atsiradimas ir kt.

050504000000

L $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

BBK 63.3(2L)
9(TL)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

0505040000

M $\frac{10604-017}{M 854(08)-82}$ Ž-82

© LTSR MA Istorijos institutas, 1982

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Ingė Lukšaitė. Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje.—
V.: Mokslas, 1980, 134 p., 10 iliustr., 5000 egz.

Sudėtingą, nelengvą ir aktualią temą pasirinko gvildinti LTSR MA Istorijos instituto bendradarbė Ingė Lukšaitė. Tai jau nebe pirmoji jos publikacija iš Lietuvos reformacijos istorijos. Pradėjusi nuo Lietuvos kalvinistų ideologo Andriaus Volano socialinių ir teisinių pažiūrų¹, išnagrinėjusi lietuvių kalbos vartojimą XVII a. reformaciniame judėjime² ir Lietuvos publicistų pažiūras XVI a. pabaigoje—XVII a. pirmojoje pusėje į valstiečius³, I. Lukšaitė davė visuomenei naują mokslo populiarinimo (serija „Lietuvos istorija“) veikalą „Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje“.

Nagrinėjamos problemos sudėtingumą liudija pačioje monografijoje dažnai aptinkamos frazės: „maždaug“ (p. 12, 16), „galbūt“ (p. 12, 40), „matyt“ (p. 17, 20, 35, 43, 78, 79, 114, 125), „galima spėti“ (p. 26, 44, 77, 85), „spėjama, kad“ (p. 77, 85, 120, 121), „nėra žinių“ (p. 78, 122), „manoma, kad“ (p. 123), „atrodo“ (p. 123) ir pan. Taigi monografijoje gana daug tezių hipotetinio ir tik tikėtino pobūdžio. Kai kurie mokslininkai tokio tipo teiginius linkę smarkiai peikti. Tačiau, kai kalba eina apie XVI—XVII a. mažai ištirtas personalijas, idėjines sroves, jų koncepcijas, jų raidą ir šiuolaikinį interpretavimą, tokio pobūdžio tezės neišvengiamos, pateisinamos ir liudija sąžiningą mokslininkės požiūrį į informacijos pobūdį, atvirą jos pateikimą visuomenei. Galima klausti, ar yra jau sąlygos parašyti išsamų mokslinį darbą apie radikaliją reformacijos kryptį Lietuvoje ir—dar bendresniame kontekste—apie Renesanso epochą Lietuvoje? Manychiau, kad atsakymas tuo tarpu turėtų būti neigiamas, nes dar nėra išsamų ir būtinų tyrinėjimų, kurie iš esmės būtų peržengę pirmąjį etapą—faktinės medžiagos kaupimo ir

¹ Lukšaitė I. A. Volano pažiūros į visuomenės kilmę, struktūrą ir teisės funkcijas.—MADA, t. 2 (27), 1968, p. 57—73.

² Lukšaitė I. Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.—V., 1980 (Acta historica Lituanica, 5); tos pačios Lietuviškos S. B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės.—MADA, t. 1 (35), 1971, p. 87—109; tos pačios. Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba XVII a.—MADA, t. 1 (35), 1971, p. 111—125.

³ Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje—XVII a. pirmojoje pusėje. Spaudai parengė I. Lukšaitė.—V., 1976 (Acta historica Lituanica, 12).

kai kurių momentų iškėlimo. Dėl to ir I. Lukšaitės knyga dar negali būti pasirinktosios problemos išsamus nušvietimas, o tik pakopa į radikaliosios reformacijos krypties ir Renesanso epochos Lietuvoje gilesnę analizę bei supratimą. Tokioje padėtyje netikslumai ir klaidos yra, manyčiau, neišvengiami, todėl į juos turime žiūrėti tolerantiškai, rašyti naujas, geresnes publikacijas ir jas skelbti. Juo labiau, kad — kaip teisingai yra pastebėjęs prof. J. Lebedys — turtingos Renesanso epochos kultūros (tuo pačiu ir radikaliosios reformacijos krypties) tyrimas yra „ne vieno žmogaus ir ne kelerių metų darbas“⁴. I. Lukšaitės monografijos vertę turime nustatyti ne tiek pagal jos tobulumą ar išbaigtumą (trūkumų, kaip ir kiekviename didesniame darbe, čia, giliau paanalizavus, galima aptikti), bet pagal tai, ką nauja ji duoda, gretinant ją su kitomis publikacijomis apie radikaliają reformacijos kryptį Lietuvoje.

Sia proga verta prisiminti, kad apie radikaliają reformaciją ir jos žmones jau yra publikacijų ne tik lenkų ir kitomis užsienio, bet ir rusų bei lietuvių kalbomis, rašytų Lietuvos respublikos laikotarpiu ir Liaudies Lenkijos bei tarybinių autorių; pastarieji naujai ir moksliskai bandė atskleisti ir vertinti sudėtingus reformacijos reiškinius iš marksistinės metodologijos pozicijų.

Čia paminėsime tik kai kuriuos darbus lietuvių ir rusų kalbomis. Pirmiausia pažymėtina Juozo Jurginio monografija „Renesansas ir humanizmas Lietuvoje“⁵, kurioje glaustai pasakojama ir apie arijonus, t. y. radikaliosios reformacijos sparną. Šios reformacijos visuomeninė mintis Baltarusijoje ir Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje—XVII a. pradžioje buvo nagrinėjama S. Podokšino monografijoje⁶. Be to, vieno iš arijonų ideologų—S. Budno — filosofinės pažiūros yra išnagrinėtos to paties autoriaus knygoje apie P. Skoriną ir S. Budną⁷. Radikaliosios reformacijos filosofinės pažiūros gvildenamos ir Baltarusijos TSR MA Filosofijos ir teisės instituto kolektyvinėje apybraižoje apie Baltarusijos filosofinės ir sociologinės minties istoriją⁸.

Duodama žinių apie radikaliają reformaciją taip pat LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto parengtame ir tais pačiais metais, kaip I. Lukšaitės knyga, išėjusiame „Lietuvos filosofinės minties šaltinių“ I tome⁹ ir kitose publikacijose, bet ypač lenkų kalba (L. Chmajaus, M. Kosmano, S. Koto, H. Merčingo, Z. Ogonovskio, J. Tazbiro ir kt.), kurios žymia dalimi atsispindi I. Lukšaitės monografijos nuorodose ir literatūros sąrašė. Literatūros panaudojimo aspektu I. Lukšaitės monografijos turinys kiek prarado dėl to, kad joje nepanaudota 1978 m. Vilniaus universiteto kolektyvinės apybraižos skyrius „Renesansas Lietuvoje“¹⁰, kuriame yra medžiagos apie I. Trakietį, K. Knoglerį, S. Vnuč-

⁴ Lebedys J. Lituanistikos baruose.— V., 1972, t. 2, p. 156—157.

⁵ Jurginis J. Renesansas ir humanizmas Lietuvoje.— V., 1965.

⁶ Подокшин С. А. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы (вторая половина XVI—начало XVII в.).— Минск, 1970.

⁷ Подокшин С. А. Скорина и Будный. Очерк философских взглядов.— Минск, 1974.

⁸ Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1919 г.).— Минск, 1973.

⁹ Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai.— V., 1980, t. I.

¹⁰ Lietuvos filosofijos istorijos bruožai.— V., 1978, p. 54—93.

kienę ir kitus reformacijos atstovus. Monografijoje taip pat nepanaudota medžiaga apie O. Valavičiaus 1587 m. testamentą¹¹, iš kurio ryškėja arijonų poveikis antibaudžiatvėms koncepcijoms plisti Lietuvoje ir Baltarusijoje.

Greitinant I. Lukšaitės monografiją su žinomomis kitų autorių publikacijomis pastebime, kad jos darbas yra labai koncentruotas pavadinimo tematikos esmingoms problemoms išgvildinti, pasižymi gausia faktyne medžiaga, pateikia statistinių duomenų bei iliustracijų, jau žinomas publikacijas lietuvių ir rusų kalbomis papildo ištisu sąrašu naujų personalijų, kartu su jas siejančiais biografiniais momentais ir kitomis istorinėmis realijomis bei konkrečiu istoriniu fonu. Kaip tik ši, sakytume, empirinė medžiaga ir yra neabejotinai reikšmingas I. Lukšaitės indėlis į radikaliosios reformacijos Lietuvoje tyrinėjimus, ypač istoriniu aspektu. Tačiau įdėmesnis žvilgsnis gali pasigesti tokių personalijų, kaip K. Knoglerio, B. Krosnevičiaus apibūdinimo.

Be to, jei atsižvelgsime, kad monografijoje stengiamasi atskleisti radikaliosios reformacijos idėjas, vadinasi, ketinama peržengti specifiškai istorinio tyrinėjimo ribas, tai šiam darbui tenka taikyti ir visuomeninės filosofinės minties tyrinėjimo teorijos bei metodologijos principus bei reikalavimus. Šiuo požiūriu monografijai pačios I. Lukšaitės keliamas tikslas yra dalinis: „Pratarmėje“ sakoma, kad „Šioje knygelėje bandoma atskleisti radikaliosios reformacijos krypties Lietuvoje idėjas, jų raidą (nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio) ir jos priklausomybę nuo socialinės bazės kitimo“ (p. 3). Tačiau tai yra tik viena medalio pusė, išplaukianti iš autorės metodologiškai ne visai pilnai traktuojamos idėjų, koncepcijų, jų sistemų ir pan. raidos esmės — tarsi idėjų raida priklausytų vien nuo socialinės bazės kitimo. Kita medalio pusė ta, kad kartą užgimusios idėjos, koncepcijos, jų sistemos ir pan. įgauna savo raidos santykinį savarankiškumą, kuris neretai ignoruoja ir apeina socialinės bazės konkrečias sąlygas ir poreikius. Todėl monografijoje ne mažiau svarbu buvo parodyti radikaliosios reformacijos krypties Lietuvoje idėjų, koncepcijų ir jų sistemų šaltinius, formavimosi istoriją, recepcijas, perimamumą ir įtakas.

Šie dalykai knygoje iš dalies yra atskleisti, bet tik siauru imanenti- niu lygiu, t. y. dažniausiai neišėinat už pačios radikaliosios reformacijos, o kartais ir kitų reformacijos kryptių, literatūrinio bei idėjinio palikimo duomenų. Tuo tarpu reformacijos idėjų ir koncepcijų raidos bei šaltinių išsamesniam ir teisingesniam atskleidimui reikėtų platesnio konteksto. Šiuo aspektu knygoje galima aptikti pačių radikaliosios reformacijos atstovų kai kurių tezių klaidingo šiuolaikinio interpretavimo atvejų.

Viena esmingesnių knygos spragų yra ta, kad radikaliosios reformacijos koncepcijos nesusiejamos su Renesanso vadinamosios humanistinės (reantikinės) minties palikimu. Čia apsiribosiu vienu pavyzdžiu. Knygoje (p. 103) sakoma, kad „F. Socinas pradėjo kai kurias Biblijos vietas, pvz., liečiančias šventąją dvasią, aiškinti perkeltine prasme“. Susidaro įspūdis, kad F. Socinas gali būti laikomas šio interpretavimo

¹¹ Wasilewski T. Testament Ostafiego Wołłowicza.— Odrodzenie i reformacja w Polsce.— Warszawa, 1962, t. VII, p. 110.

metodo išradėjas. Tačiau platesniame kontekste galima būtų pastebėti, kad Biblija perkeltine prasme aiškinama jau kabaloje ir Piko Mirando liečio darbuose, vadinasi, F. Socinas turėjo kuo sekti.

Tiesa, negalima teigti, kad knygoje iš viso neminimi humanistai (p. 56), bet šios idėjinės srovės idėjinis palikimas iš esmės apeitas. O dėl 41 ir 106 p. paminėto „žymaus XVI a. humanisto Sebastijono Franko“ galima paabejoti, ar jis laikytinas humanistu, jeigu jis buvo reformacijos kairiojo sparno veikėjas, suartėjęs su anabaptistais.

Kai kurių koncepcijų autorės komentarai yra, sakyčiau, nedrausūs, ne visai savarankiški (dažnos nuorodos į kitus autorius net elementariems teiginiams remti šiuo atveju yra pateisinamos ir liudija sąžiningai atliktą mokslinį darbą) ir neretai filosofinės minties istorikui kelia abejones. Pavyzdžiui, 61 p. teigiama, kad „P. Gonezijaus pasaulėžiūroje yra žymių agnosticizmo bruožų: jis manė, kad žmogus ne viską gali pažinti. Antai jis nesiėmė aiškinti, kas tai yra šventoji dvasia: nedrįso jos laikyti atskiru dievu, bet ir neteigė, kaip unitarai, kad ji yra tik dievo jėga, jo savybė“. Betgi čia kalbama ne apie tikrovės pažinimą, o apie teologinių tiesų sampratą, kurioje lemiamas vaidmuo priklauso ne pažinimui, o tikėjimui. Todėl vienos ar kitos teologinės tiesos atžvilgiu P. Gonezijaus pareiškta skepticizma, manyčiau, nedera traktuoti kaip agnosticizmo bruožus jo pasaulėžiūroje, o greičiau kaip arijonams būdingo sveiko proto kritines apraiškas, kurios galų gale vedė į nonadorantizmą, ateizmą ir pan.

Vargu ar galima pritarti autorės teiginiams, kad arijonus „visus, nepaisant pažiūrų margumyno, vienijo noras išreikšti liaudies lūkesčius“ (p. 10) — juk ši idėjinė srovė apėmė įvairiausių luomų atstovus su jų specifiniais klasiniais interesais: „Jau 1565 m. šaltiniai mini keletą eilinių Lietuvos brolių vardų: Koscinijų, Jokubą Katerlą (kirpėją) ir Jokubą Kurnickį (vyno pirklių), kurie buvo Vilniaus bendruomenės pasauliečiai senjorai“ (p. 23) — bet negi vyno pirklys ir dar bendruomenės senjoras laikytinas eiliniu Lietuvos broliu?! „Ginčai dėl vaikų krikšto pradėjo socialinių pažiūrų plėtotę tarp LDK arijonų“ (p. 27) — bet argi tai pirmiausia socialinis klausimas?!

Nemažas dėmesys darbe sutelktas reformacijos globėjų ir priešų bei pačių radikaliosios reformacijos grupuočių ekonominėms ir klasinėms pozicijoms atskleisti, taip pat reformatų sinoduose bei diskusijose iškelto socialinėms, politinėms, kristologinėms, iš dalies gnoseologinėms ir etinėms pažiūroms nušviesti. Tačiau susidaro įspūdis, kad minėtų pažiūrų sistema knygoje ne visai atskleidžiama, teiškeliamos žymiausios idėjos. Knygoje motyvuotai pabrėžiama arijonų pasaulėžiūros raida į racionalizmo, laisvamanybės ir religinės tolerancijos stiprėjimą.

Knyga, kaip ir dera mokslo populiarinimo darbui, parašyta dalykine ir vaizdinga kalba, pajavirinama palyginimais, pvz.: „lyg išjudintas akmuo“, „patys vargšeliai pelus kaip kiaulės valgo“, „nesantarvės obuolys“, „medinio kardo riteriai“, „šventumo nimbą nuėmus“ ir pan.

Knygos privalumu laikytina tai, kad čia gana detalai ir aiškiai atskleidžiama, kaip iš pradinės kalvinistų masės LDK XVI a. per daugelį peripetijų išsikristalizuoja ir atsiskiria radikaloji reformacijos kryptis su anabaptistais priekyje. Nors pati sąvoka „radikaloji reformacijos

kryptis Lietuvoje" išsamiai neaptariama ir neapibrėžiama, bet iš teksto ryškėja, kad radikaliąją kryptimi autorė laiko ypač arijonus ir kitas reformacijos sroves, išskyrus liuteronus ir kalvinistus (p. 3, 57). Kažin ar pagrįsta šitokia traktuotė? Mat arijonai XVI a. pabaigoje ir XVII a. virsta nuosaikiosios krypties reformacija ir vadinami paprastai sociniečiais, jau nekalbant apie tai, kad XVI a. ir arijonų judėjime greta kairiųjų arijonų buvo nuosaikūs sparnas, vadovaujamas S. Budno (p. 35). Be to, mokslinėje literatūroje dažnai pabrėžiamas kalvinistų pažiūrų radikalumas, prie kurio autorė ilgiau nesustojo.

Autorė susidūrė su painia terminijos problema, nes radikaliąją reformaciją buvo labai nevienalytė, perėjo daug raidos etapų ir įvairiais laikotarpiais skirtingose šalyse buvo nevienodai vadinama bei priešininčių pravardžiuojama. Nors terminijos problema čia apskritai sprendžiama neblogai, bet liko ir abejotinių dalykų: arijonai knygoje vadinami keliais sinonimais — Lietuvos broliais, anabaptistais, unitarais, medinio kardo riteriais — kartais net tame pačiame sakinyje (p. 65, 122 ir kt.); nauji terminai įvedami be jokių apibrėžimų ir paaiškinimų, pvz., taip ir nepaaiškėja, kas tokie buvo čekų broliai (p. 32, 94), ką turi galvoje autorė, kai vartoja terminą protestantai (p. 91, 92, 121) — juo labiau, kad žodynuose šis terminas aiškinamas skirtingai. Ir pati I. Lukšaitė savo ankstesnėje publikacijoje (*Acta historica Lituania*, 5, p. 1) protestantais vadino tik liuteronus ir pan. Apskritai, ar nereikėjo monografijoje duoti aptariamų reformacijos srovių schemą, kuri būtų skaičiuotojams daug ką paaiškinusi.

Lietuvos brolių ryšius su Lenkijos ir Europos mąstytojais (Ž. Kalvinu, S. Kastelijonu, F. Melanchtonu, F. Socinu, J. Kepleriui ir kt.) ir jų poveikį Lietuvos radikaliąją reformacijos krypties atstovams autorė aiškina, kaip minėta, dažniausia imanentiškai — be idėjinės recepcijos susiejimo su platesniu Renesanso epochos kontekstu. Apie kitas reformacijos sroves, pvz., kalvinistus, liuteronus, ir kontrreformacijos socialines-politines pozicijas bei akcijas kalbėdama tik tiek, kiek jos sąveikavo arba konfrontavo su radikaliąją reformacijos kryptimi dėl vieno ar kito dalyko, autorė akivaizdžiau išryškina radikaliųjų reformatų idėjines vertybes.

Skaitytoją gerai nuteikia autorės citatos ir gausios nuorodos ne tik į kitų autorių tyrinėjimus, bet ir į pirmuosius šaltinius. Tačiau neaišku, kodėl Licinijus Namislovijus cituojamas (p. 121) pagal L. Ščuckio knygą, nors Vilniaus bibliotekose yra paties Licinijaus veikalų. Be to, tiek Licinijaus Namislovijaus knygos „*Sententiae ad communem vitae usum*...“, tiek kitų reformatų veikalų pavadinimai monografijoje (p. 110, 126, 121) duodami sutrumpinti, o jų vertimai į lietuvių kalbą dažniausiai nevisai sutampa su tų pačių veikalų vertimais minėtame „Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltinių“ I tome. Kur išversta tiksliau — dar teks tarti žodį ir kitiems tyrinėtojams.

Pati knyga prasideda vaizdinga ir simboliška scena apie tai, kaip Moravijos brolių ilga vežimų virtinė „lėtai girgždėjo iš Čekijos į Rytus“, t. y. Čekijos karaliaus Ferdinando I 1547 m. įsaku jie dėl savo įsitikinimų buvo priversti pasirinkti tremtinių dalį. Į knygos pabaigą

panašus likimas ištinka ir Lietuvos bei Lenkijos brolius: jie 1658 m. seimo nutarimu verčiami išsižadėti savo tikėjimo arba emigruoti. Šią dalį pasirinko apie 5000 sociniečių, kurie XVII a. paprastai išsiskyrė savo mokytumu ir išsilavinimu — jų gretose nemažai buvo gabių poetų, matematikų, architektų ir kitų specialistų. Priverstinis „šviesiųjų protų eksportas“ į Prūsiją, Sileziją, Transilvaniją, Nederlandus, Vokietiją ir kitas šalis bei sociniečių veikalų vertimai į anglų ir kitas kalbas prisidėjo, kaip parodo I. Lukšaitė, prie racionalizmo, tolerancijos ir kitų koncepcijų formavimosi B. Spinozos, Dž. Loko ir kitų žymiųjų Europos mąstytojų filosofinėse sistemose, prie kultūros raidos Europoje, bet kartu, be abejo, atėmė nemažai intelektualinių jėgų iš Lietuvos ir Lenkijos.

Skaitytojas, kuris domisi Renesanso ir Baroko epochų visuomeninės minties ir kultūros istorija, religijos ir laisvamanybės raida Lietuvoje bei Europoje, Ingės Lukšaitės knygoje ras įdomios medžiagos.

Aloyzas Varanavičius

Полное собрание русских летописей. Т. 35: Летописи белорусско-литовские [Сост. и ред. тома Н. Н. Улащик, Отв. ред. Б. А. Рыбаков]. М.: Наука, 1980, 305, [2] с.+4 л. факсим., 3 700 экз. (Академия наук СССР. Институт истории СССР).

Šiuo leidiniu baigtas antrasis bandymas surinkti į vieną vietą pačius reikšmingiausius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ankstyvosios istoriografijos paminklus — Lietuvos metraščius ir kronikas. Po nepasisekusių projektų XIX a. antrojoje pusėje, tik S. Ptašickiui ir A. Šachmatovui pavyko pirmą kartą atlikti tą didžiulį darbą — 1907 m. beveik visi tuomet žinomi Lietuvos metraščių tekstai, taip pat kai kurie parametraštiniai dalykai buvo išspausdinti „Pilno rusų metraščių rinkinio“ (toliau — PRMR) 17-ajame tome¹, kuris jau seniai tapo bibliografinė retybe. Per septynis pastaruosius dešimtmečius buvo surasti keli anksčiau nežinomi metraščiai ar jų nuorašai, pasirodė nemaža tyrinėjimų², kitaip aiškinančių kai kurių Lietuvos metraščių genezę, jų tarpusavio santykius ir kitus dalykus³. Taigi LDK teritorijoje parašytų metraščių ciklo naujas perspausdinimas, laikantis šiuolaikinės archeografijos ir tekstologijos reikalavimų, tapo moksline būtinybe.

1975 m. žinomas archeografas Nikolajus Ulaščikas pradėjo naują Lietuvos metraščių perspausdinimą to paties PRMR sudėtyje. Į jo paruoštą 32-ąjį tomą įdėta Bychovco kronika, postryjkovskinė „Lietuvos

¹ Полное собрание русских летописей. Т. 17: Западнорусские летописи [Подгот. С. Л. Прашицкий и А. А. Шахматов].—СПб., 1907.—Plg. Улащик Н. Н. Подготовка к печати и издание тома XVII «Полного собрания русских летописей».—В изд.: Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г. М., 1974, с. 360—368.

² Зг. Дмитриева Р. П. Библиография русского летописания.—М.—Л., 1962 (ir priedas, p. 275—304; Бегунов Ю. К. Библиография избранных иностранных работ по русскому летописанию); Казакевич А. Н. Советская литература по летописанию (1960—1972 гг.)—В изд.: Летописи и хроники. 1976 г. М. Н. Тихомиров и летописеведение. М., 1976, с. 294—356.

³ Plg. Jučas M. Lietuvos metraščiai.—V., 1968.

ir Žemaitijos kronika" bei vėlyvieji lokalinės reikšmės dalykai — Bar- kulabavos ir Pancyrno—Averkų metraščiai⁴.

Recenzuojamame tome perspausdinti kiti 13 metraščių (tiksliau — nuorašų), sudarančių XIII—XVI a. pradžioje susiformavusias dvi pir- mąsias jų redakcijas, būtent: 1) Nikiforovo (p. 19—35), 2) Supraslio (p. 36—67), 3) Slucko (arba Uvarovo, p. 68—84), 4) Vilniaus (arba Avra- amkos, p. 85—90), 5) Archeologijos draugijos (p. 91—102), 6) Akade- mijos (p. 103—114), 7) „Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lit- huanie“ (p. 115—117), 8) Volynės trumpasis (p. 118—127), 9) Krasinskio (p. 128—144), 10) Račinskio (p. 145—172), 11) Ališavos (p. 173—192), 12) Rumiancevo (p. 193—213) ir 13) Jevreinovo (p. 214—238) nuorašai; prieduose išspausdinta: 14) XVII a. viduryje parašyta Mogiliovo (arba T. Surtos ir J. Trubnickio) kronika (spaudai paruošta V. Čemerickio, p. 239—281), 15) neišlikusio metraščio fragmentas apie Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės vedybas (p. 282) ir 16) „Kunigaikščių Odincevičių genealogija“ (p. 282—283).

Daugumos jų tekstai laikomi Leningrado, Maskvos, Poznanės ir Vil- niaus saugyklose — Centriniam valstybiniame senųjų aktų archyve (8, 13), Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinėje bibliotekoje (4), TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje (1, 6), TSRS Mokslų Akademijos TSRS istorijos instituto Leningrado skyriuje (2, 16), TSRS Valstybinėje V. Le- nino bibliotekoje (12), Valstybiniame istorijos muziejuje (3), Valstybi- nėje viešojoje M. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje (5, 14) ir Račinskių bibliotekoje (10). Ruošiant tomą spaudai, viskas buvo peržiūrėta iš nau- jo, atitaisytos kai kurios ankstesnių publikacijų klaidos arba pasiūlyti kiti skaitymo variantai. Nikiforovo (tiksliau būtų: Žirovicų), Rumiance- vo nuorašai ir Volynės trumpasis metraštis PRMR 17-ajame tome ne- buvo išspausdinti (S. Ptašickis ir A. Šachmatovas jais rėmėsi tik kitų nuorašų variantiškumui atskleisti). Du pirmieji yra svarbios grandys Lietuvos metraščių trumposios ir vidurinėsios redakcijų sistemoje, ir jų publikacija, be abejonės, yra naujojo korpuso privalumas. „Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie“ (seniau saugotas Užsienio rei- kalų ministerijos Maskvos centriniam archyve), Krasinskio nuorašas (Krasinskių bibliotekoje Varšuvoje žuvęs per Antrąjį pasaulinį karą) ir nežinomo metraščio fragmentas apie Žygimantą Augustą ir Barbarą Radvilaitę perspausdinami pagal ankstesnes publikacijas. Taip pat ir Ališavos nuorašas spausdinamas ne iš originalo, bet iš panašaus XVI a. nuorašo, saugomo Jogailaičių bibliotekoje Krokuvoje, tekstą konfron- tuojant su S. Ptašickio publikacijomis. Apgailestautina, kad Ališavos originalas tomo sudarytojui tebėra nežinomas. Jis yra Lenkijos Nacio- nalinėje bibliotekoje Varšuvoje (Акс. 8088) ir pastaruoju metu jau ne kartą buvo panaudotas mokslinėje literatūroje⁵.

⁴ Полное собрание русских летописей. Т. 32: Хроники: Литовская и Жмойтская и Быховца. Летописи: Аверки и Панцырного [Сост. и ред. тома Н. Н. Улащик].— М.: Наука, 1975.— Mūsų rec. žr.: Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai. V., 1977, p. 106—109; [sutrump. variantas:] „Pilno rusų metraščių rinkinio“ 32-asis tomas.— Pergalė, 1976, Nr. 3, p. 190—191.

⁵ Žr. Raudeliūnas V. Nežinomi Pirmo Lietuvos Statuto artikulai.— Leid.: Kraštotyra. V., 1971, p. 64—69; Лазутка С. А. I Литовский статут—феодальный кодекс Великого Княжества Литовского.— В., 1974, с. 150: ir kt.

Sudarytojas pakeitė S. Ptašickio ir A. Šachmatovo nustatytą metraščių nuorašų seką, naujos jų išdėstymo tvarkos visai nemotyvuotai (plg. p. 3). Atvirksčiai negu PRMR 17-ajame tome, šiame leidinyje „spausdinami tik išlikę rankraščių tekstai, pažymėjus, kad tolesnių lapų trūksta“ (p. 18), taigi vengta bet kokių interpoliacijų ar rekonstrukcijų. Vargu ar teisingai pasielgta keičiant ir istoriografijoje nusistovėjusius pavadinimus (tai, ką S. Ptašickis ir A. Šachmatovas vadina nuorašais, N. Ulaščikas be išimties vadina metraščiais). Naujajame leidinyje pasigendame taip pat 17-ajame tome buvusių kai kurių parametraštinių tekstų, itin reikšmingų mūsų metraštinės sistemos. Išimtis kažkodėl padaryta tik „Kunigaikščių Odincevičių genealogijai“. Tekstų variantiškumui atskleisti 17-ajame tome buvo panaudota nepalyginamai daugiau įvairios kilmės metraščių ar jų nuorašų.

Įvadiniamie sudarytojo straipsnyje (p. 3—18) duodamos būtinausios archeografinės žinios apie skelbiamus rankraščius, aptariamąs paleografinės jų ypatybes, nurodomos ankstesnės publikacijos ir kiti dalykai. Gana plačiai aprašyta rinkinių, kuriuose išlikę skelbiami nuorašai, sudėtis. Deja, ne visais atvejais pakankamai išsamiai atskleista jų istorija (pvz., yra žinių, kad Nikiforovo nuorašas yra saugotas ir Žirovicų bazilijonų vienuolyno bibliotekoje). Liko nepastebėta viena ištisinė Račinskio nuorašo publikacija⁶. Pasitaiko ir viena kita korektūros klaida (pvz., p. 4 turėtų būti ne „Monasterii Minensis s. Spriti“, bet „... Minscensis s. Spiriti“).

Išleisus abu LDK metraščių tomus, kyla abejonių ir dėl jų struktūros. Bychovco kronika — plačioji Lietuvos metraščių redakcija — tapo atskirta nuo trumposios ir vidurinėsios redakcijos metraščių, o vėlyvosios postrykovskinės kronikos ir metraščiai spausdinami ir viename, ir kitame tome. Iš anksto žinant visus spausdinsimus dalykus, ar ne geriau būtų viename tome surinkti visų trijų LDK metraščių redakcijų nuorašus (iki Bychovco kronikos imtinai), o kitame — vėlyvasiąs lokales kronikas ir metraščius⁷.

Kiek beatodairiškas yra sudarytojo pastebėjimas, kad abiejuose tomuose išspausdinti dalykai — „yra beveik visi šiuo metu žinomi metraštinio pobūdžio veikalai, apimant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei atskirų jos vietovių istoriją ir parašyti šios valstybės teritorijoje“ (p. 4). Jau minėjome, kad Lietuvos metraštinės vaizdą neblogai papildytų A. Rotundui priskiriama „Epitome principum Lithuaniae“, surasto Antrojo Lietuvos Statuto (1566) rankraštyje, nauja publikacija bei T. Narbuto cituotos jo kronikos ištraukos. Būtent 35-ajame tome labai pasigestume Vytauto skundo prieš Jogailą ir Skirgailą⁸, panaudoto (kai

⁶ Летописец Великого Князства Литовского и Жомойтского. Паводле сьпіску г. Рачынскага. Выд. В. Ластоўскага. Коўна, 1925. Atsp. iš: Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926).

⁷ 1962—1965 m. seniau išspausdinti ir sunkiau prieinami PRMR tomai (12, 9—15) buvo perspausdinti fotomechaniniu būdu. Deja, vėliau šios praktikos atsisakyta. Fotomechaninis PRMR 17-ojo tomo perspausdinimas (su atitinkamais papildymais, atitaisymais ir naujomis rodyklėmis), ko gero būtų optimaliausias naujojo perspaudo atlikimas.

⁸ Scriptorum rerum Prussicarum. Bd. 2. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen u. E. Strehle. Leipzig, 1863 [Nachdruck: Frankfurt a. M., 1965], S. 712—714; Alminauskis K. Vytauto skundas. — Archivum Philologicum, 1939, t. 8, p. 182—224.

ką išverčiant pažodžiui) viename seniausių metraščių pasakojimų — „Lietuviškos giminės pradžioje“, taip pat „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kiltyje“. Sudarytojas nežinojo ir G. Boguslavskio surasto ir 1911 m. paskelbto sutrumpinto Lietuvos metraščio, datuojamo XVI a. pradžia⁹. Publikacijos laukia Patriarchato metraščio fragmentai, taip pat ne vienas XVII—XVIII a. metraštis (daugiausia lokalinės reikšmės dalykai), išlikęs Vilniaus, Varšuvos, Leningrado ir kitų miestų archyvuose ir bibliotekose. Kai kurie jų dar niekur neskelbti ir neaprašyti.

Lietuvos metraščiuose ieškoma ne tik istorijos žinių. Niekuo kitu nepakeičiamos medžiagos jie duoda ir literatūrologams, ir visuomeninės minties istorikams, ir kalbininkams¹⁰. Polifunkcinės Lietuvos metraščių savybės gali tik plėstis ir didėti. Taigi ateityje ne tik bus publikuojami mažai žinomi ar naujai surasti jų tekstai, bet bus grįžtama ir į ne kartą skelbtus rankraščius. Bet koku atveju N. Ulaščiko atliktas darbas bus rimta pagalba visiems būsimiems Lietuvos metraščių tyrinėtojams ir publikatoriams. Savo ruožtu dar nėra galutinai deaktualizuotas ir PRMR 17-asis tomas.

Juozas Tumelis

Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига: Зинатне, 1980, 166 с., 1000 экз.

Rinkinys pradedamas Latvijos TSR MA Istorijos instituto 1977 m. Rygoje organizuotos pirmosios „Baltų etninės istorijos problemų“ konferencijos iniciatoriaus ir šio leidinio atsakingojo redaktoriaus S. Cimermano pratarne (p. 5—7). Joje duodama pastaraisiais dešimtmečiais vykdytų baltų tautų kai kurių tyrinėjimų, artimų etninės istorijos problemai, apžvalga, apibūdinami šiame rinkinyje etnografų, istorikų ir kalbininkų skelbiami straipsniai (archeologų ir antropologų pranešimai paskelbti kitame leidinyje¹). Jie apima 1) baltų kilmę ir seniausius jų kalbų arealus, 2) baltų ir jų kaimynų kultūrinius ryšius, 3) Pabaltijo etnografinį rajonavimą. Straipsniai suskirstyti į tris skyrius: 1) bendrieji klausimai, 2) etnografija, 3) lingvistika.

S. Cimermano (Ryga) ir V. Morkūno (Vilnius) straipsnio „Apie Latvijos ir Lietuvos istorines-etnografines sritis XIX a. antrojoje pusėje“ (p. 9—45) pradžioje nušviečiami bendrieji jų susidarymo dalykai. Dabartinėje latvių ir lietuvių teritorijoje nuo seniausių laikų vyko etniniai kultūriniai procesai. Dėl to šiame regione susidarė įvairaus dydžio istorinės-etnografinės sritys. Jos bet kuriuo laikotarpiu yra sudėtinga daugiakomponentė sistema, nuolat besirutuliojanti. Pagrindi-

⁹ Сокращенная Литовская летопись начала XVI в. [Публикация и вступит. статья Г. Бугославского]. — В изд.: Смоленская старина. Вып. I, ч. 2. Смоленск, 1911, с. 1—19.

¹⁰ Płg. Сушицький Т. Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури. — Київ, 1930; Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. — Мінск, 1967. Т. I; Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. — Мінск, 1969; Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. Feodalizmo laikotarpis. — V., 1980, t. 1, p. 190—194.

¹ Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980.

niais veiksniais, lėmusiais tos sistemos susidarymą ir raidą, buvo ekologiniai, etniniai ir socialiniai-ekonominiai. Jų sąveikoje susidaro požymiai, pagal kuriuos priimta apibrėžti istorines-etnografines sritis. Pagrindiniai tokių sričių požymiai būtų gyventojų etninė sudėtis, tarmių ir šnektų arealai, ūkinė veikla, medžiaginės kultūros objektų ir dvasinės kultūros reiškinių tipai bei variantai, konfesinė priklausomybė.

Baltų istorinio-etnografinio regiono susidarymas siekia I—II tūkstantmečių sandūrą, tuo metu lybiai, žiemgaliai, kuršiai, žemaičiai ir skaitviai gyveno vakariniuose Latvijos ir Lietuvos plotuose, latgaliai, sėliai ir aukštaičiai — vidurio ir rytų dalyse. Feodalizmo laikotarpiu, ypač pagal 1629 m. Altmarko taiką, latvių apgyventa teritorija buvo suskaldyta. Tuo tarpu lietuviai įėjo į vienos valstybės žemes. Tačiau čia autorai praleido kai kuriuos momentus: beveik visas Lietuvos pajūris ir pamarys ankstyvojo feodalizmo metu buvo nukariauti kryžiuočių, o Suvalkijos administracinė priklausomybė vėlyvojo feodalizmo metu irgi keitėsi, tai turėjo įtakos šių teritorijų gyventojų ūkinei, kultūrinei raidai, o pamaryje — ir konfesinei priklausomybei. Rašant apie latvių ir lietuvių tautų konsolidavimąsi feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiu, reikėjo paminėti taip pat kitą procesą — kai kurių rytų aukštaičių subaltarusėjimą bei aplenkėjimą, pasiliekant toms pačioms kultūros formoms.

Rašoma, kad rytų Latvijoje ir rytų Lietuvoje iki XX a. išliko vienos ar dviejų patalpų gyvenamieji namai (p. 19). Vargu ar šis teiginys tinka rytų Lietuvai, juk čia daugiausia buvo trijų patalpų (pirkia + priemenė + kamara) namai, o dviejų patalpų bebuvu retenybė.

Kai kurių medžiaginės kultūros reiškinių paplitimas Pabaltijyje XVIII—XIX amžiais siejamas su ilgesni laiką buvusiomis administracinių-teritorinių junginių ribomis. Pavyzdžiais nurodomi gyvenamasis namas su didžiuoju kaminu priemenėje, sudėtingo plano tvartai, gyvenamasis klojimas. Neneigiant šio teiginio teisingumo, kyla abejonė dėl pirmojo pavyzdžio tinkamumo, juk gyvenamasis namas su didžiuoju kaminu buvo paplitęs ne vienoje valstybėje, ne vienoje tautoje. Lietuvių žemėse šio tipo namo paplitimas nesusijęs su administracinėmis ribomis, jis buvo žinomas žemaičiams ir Mažosios Lietuvos lietuviams.

Svarbus veiksnys, formuojantis istorines-etnografines sritis, ypač rajonus, — gyventojų migracija ir iš to išplaukiantis etninės sudėties kitimas. Duodami etninių migracijų atvejai Latvijoje, tačiau apie Lietuvą² paskelbti duomenys nenurodomi.

Pagaliau susidarymui bruožų, būdingų istorinėms-etnografinėms sritims bei rajonams, turėjo reikšmės įvairių administracinių organų ir žemvaldžių reglamentavimas. Iliustruojama Valakų reformos, skirstymo į vienkiemius, dvarininkų trobesių statymo, žvejybos įrengimų potvarkiais. Prie šios kategorijos veiksnių reikėjo pridėti ir konfesinių institucijų poveikį. Juk vakarinių lietuvių konfesinė priklausomybė turėjo įtakos dvasinės, netgi ir medžiaginės kultūros raidai.

² Būčys P. Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje. — Ateneum, 1936, t. 7, sąs. 1, p. 65—163.

XIX a. latvių ir lietuvių istorinės-etnografinės sritys šiame straipsnyje sutapatinamos su dabartinėmis respublikų ribomis, o tai neteisinga. Ano meto etninės ribos, ypač lietuvių, skyrėsi nuo dabartinių administracinių sienų, apie ką čia net neužsimenama. Nederėjo apeiti Mažosios Lietuvos liaudies kultūros, juk šio krašto, Žemaitijos ir Kuržemės tradicinės kultūros turėjo nemaža analogijų. Reikėjo neapeiti ir Suvalkijos gyventojų kultūros formavimosi po antrinio krašto apgyvendinimo feodalizmo laikotarpiu. Etnografinė medžiaga apie tai gali šį tą pasakyti: Suvalkijos pietryčių kampas tiek dialektologiniu, tiek etnografiniu atžvilgiu grynai dzūkiškas, o šiaurinėje dalyje yra žemaičių kultūros elementų.

Sritiniai savitumai ypač ryškūs mityboje. Gaila, kad latviai vis dar neturi reikšmingesnių šios liaudies kultūros srities tyrinėjimų. Latvių ir lietuvių valgių arealų lyginimas ir aiškinimas irgi būtų galėjęs patarnauti straipsnyje keliamiems dalykams nušviesti.

Kai kuriais atvejais reikėjo publikuoti vėliau paskelbtuosius žemėlapius, mat jiems sudaryti panaudota naujai surinkta medžiaga, leidžianti parodyti tikslesnį realių paplitimą. Tad kluonų tipų (14 pav.), pakinktų (15 pav.) paplitimą reikėjo iliustruoti žemėlapiais, paimtais ne iš „Lietuvių etnografijos bruožų“ (1964), o leidinio „Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais“ (1972).

S. Cimermanio ir V. Morkūno straipsnis rodo, kad liaudies kultūrą formavo įvairūs veiksniai, kad ekspedicijų metu užfiksuotų reiškinių ir realių kilmę tegalima išaiškinti, remiantis ankstesnių laikotarpių rašytiniais šaltiniais.

L. Terentjevovs (Maskva) straipsnyje „Pabaltijo tautų medžiaginė kultūra kaip istorinio-etnografinio kartografavimo objektas“ (p. 46—56) aptariamas atlaso pobūdis (istoriškumas), pabrėžiama, kad šių tautų tiriamųjų reiškinių (žemdirbystės įrankių, trobesių, drabužių) raidai pagrindinę reikšmę turėjo gamybiniai ir socialiniai veiksniai, o etniniai — antrinę. Etninė specifika daugiau atsispindėjo negamybinėse kultūros srityse. Pabaltijo regiono etnografinis kartografavimas parodo ir tautų bendrumą, ir savitumą. Bendriesiems reiškiniams priklauso tradiciniai arimo įrankiai (žagrė, arklas), sėjimo būdai (iš prijuostės, iš sėtuvės), statybos technika, tunikinio sukirpimo marškiniai su perpetėmis, naginės, vyžos, klumpės, sritiniams — sėtuvų medžiaga, pjautuvo, dalgelės ir dalgio naudojimas žieminiams javams kirsti, gyvenamieji namai, drabužiai. Lyginant XIX a. vidurio ir XIX a. pabaigos—XX a. pradžios kartografuotus objektus, parodomi Pabaltijo tautų medžiaginės kultūros pakitimai, jų priežastys. Yra atlase žemėlapių ir apie fabriku gamybos žemdirbystės padargų plitimą. Remiantis 1910 m. žemės ūkio mašinų ir įrankių surašymo paskelbtais duomenimis, lyginama fabrikinų ir tradicinių arimo įrankių santykis Pabaltijo gubernijose. Urbanizavimo procesą atskleidžia moterų drabužių raidos pavyzdžiai.

T. Zeidas (Ryga) straipsnyje „Latvių tautybės formavimosi atspindėjimas rašytiniuose šaltiniuose“ (p. 57—62) teigia, jog šios rūšies medžiaga gali padėti nušviesti etninių procesų chronologines ribas, etninių junginių pavadinimus įvairiais laikotarpiais. Rytų Pabaltijo senųjų

kronikų ir XV—XVII a. keliauninkų aprašymų tikslas — supažindinti į kraštą atvykstančius užsieniečius. Latvijos istorikai šiam dalykui nušviesti turi šaltinių nuo XII a. pabaigos, nors užuominų esama ir iš ankstesnių laikų. Apžvelgiami XIII—XVII a. autorių darbai. Iš XIII a. etninei istorijai svarbūs yra kalavijuočių ir katalikų bažnyčios sutartys su vietos gyventojais, taip pat nukariautų teritorijų dalybų dokumentai, sudaryti pirmųjų dviejų institucijų. Pagal istorinius šaltinius apie latgalius konsolidavosi kitos etninės grupės. Tai aiškinama dviem priežastimis: 1) latgalių gyvenamas plotas tuo metu buvo didžiausias, palyginti su kitų etninių grupių plotais, 2) kovų su kalavijuočiais metu latgaliai prarado mažiau gyventojų negu kuršiai ir žiemgaliai. Po nenusių sekusių laisvės kovų žiemgaliai kėlėsi į pietus, o jų teritorijoje iš dalies kūrėsi latgaliai. Apie kuršius, kalbančius savo kalba, rašė dar XVI a. šaltiniai, tuo tarpu XVII a. jau bekalbama apie vieną latvių kalbą ir jos tarmes. Sėliai kaip etninė grupė aprašyti XIII a. šaltiniuose. Nuo lybių, pirmųjų papuolusių vokiečių valdžion, Livonija pavadintas ir visas vėliau nukariautas kraštas. Nukariautų latvių tautybės formavimosi pagrindą sudarė gyventojų vidinė migracija. Po Altmarko taikos (1629) Vidžemę pasidalijus Švedijai ir Lenkijai—Lietuvai, dėl skirtingų konfesijų latgaliai vos neatsiskyrė nuo latvių. Taigi latvių tautybė susiformavo XIII—XVI amžiais. Pagaliau autorius ieško priežasčių, kodėl vokiečių feodalų nukariauti prūsai buvo nutautinti, o latviai ir estai — ne. Į pirmųjų žemes buvo atkelta vokiečių valstiečių, atsidūrusių vienoje priklausomybėje su prūsais, o latvių ir estų kraštuose vokiečiai buvo valdantieji sluoksniai.

A. Alsups (Ryga) straipsnis pavadintas „Latvių ir kaimyninių tautų kultūrinių ryšių atsispindėjimas audimo leksikoje“ (p. 63—75). Amatai — žmogaus veiklos sritis, kurioje vyko intensyvūs kultūriniai ryšiai tarp tautų. Iš pradžių aptariama panaudota dialektologinė ir etnografinė medžiaga. Autorė bando pasekti audimo įrankių terminų raidą, siedama juos su pačių įrankių keitimusi, su gyventojų etninių santykių istorija. Pagrindinis dėmesys skiriamas audimo staklių ir jų dalių pavadinimams. Nemaža vietos skirta latvių ir lietuvių bendriesiems terminams. „Staklių“ termino viso audimo įrengimo prasme paplitimas pietų Latvijoje aiškinamas čia gyvenusių lietuvių kalbos įtaka. Be to, nušviečiami slavų, Pabaltijo suomių, vokiečių kalbų terminų keliai į latvių kaimą.

A. Vyšniauskaitė (Vilnius) straipsnyje „Lietuvių linininkystės inventorių kaip etninių kontaktų tyrimo šaltinis“ (p. 76—82) gilinasi į: 1) baltų (lietuvių) įtaką kitoms tautoms, 2) kitų tautų įtaką lieuvių įrankiams, 3) bendruosius bruožus visoms Pabaltijo tautoms. Gal ne visai tikslus šio straipsnio pavadinimas, juk čia kalbama apie kultūrinius, o ne apie etninius ryšius (vokiškoje santraukoje jie ir vadinami etnokultūriniais kontaktais). Autorės nuomone, mintuvus, įtaisytus į vieną ilgą ožį, pietų Kuržemės latviai yra perėmę iš žemaičių, kastuvo pavidalo šepėčius Bauskės apylinkių latviai — iš vidurio Lietuvos lietuvių. Vakaru Europoje jau ankstyvajame feodalizme naudotus šepėčius su vienu ar dviem dantų kelmiais, įtaisytais į pailgą lentą, lietuviai yra perėmę per latvius. Pasekami taip pat kai kurie Suvalkijos, Mažosios

Lietuvos ir Lenkijos valstiečių linininkystės įrankių ir pirminio apdorojimo būdų bendrumai. Daroma išvada, kad Europos kraštų linininkystės naujovės lietuvius pasiekdavo per vokiečius, latvius ir lenkus.

R. Merkienė (Vilnius) straipsnyje „Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos gyvulininkystės inventoriūs (XIX a. pabaiga—XX a.). Tipologinės paralelės“ (p. 83—90) nagrinėja tokius bendrus prietaisus: velkes šienui iš balų tempti, kestes šienui bei šiaudams, doklus, rezgines, drobules pašarams nešioti, kapojų ir žaliųjų pašarų smulkinimo įrankius, šėrimo ir girdymo įrengimus. Šių įrankių tipų analogiškumą sąlygojo kaimyninių tautų kontaktai paribiuose, žemės ūkio lygio ir kryptių vienodumai.

M. Slava (Ryga) „Latvių liaudies drabužiai kaip etninės istorijos klausimų tyrinėjimo šaltinis“ (p. 89—105) daugiausia remiasi Vidžemės rytinės dalies ir Augžemės medžiaga. Moteriški tunikinio sukirpimo marškiniai su tiesiais įsiuvais pečiuose siejami su kalbininkų išskiriamu sėliškųjų šnektų paplitimu. Maža to, autorė aukščiau minėtą marškinių tipą lygina su pietų rusų marškiniiais su ištrizomis įdurtomis perpetėmis ir daro išvadą, kad tunikiniai siekia laikus, kai rytų baltai gyveno kaimynystėje su suomių gentimis. Sėlių kultūros reliktais laikomi languoti pusvilnoniai sijonai, vyriškos pintinės juostos, siuvinėtos skaros.

A. Petersonas (Tartu) straipsnyje „Latvių *pirts* ir vėpsų *perť* seniausių etninių ryšių aspektu“ (p. 106—111) lyginama baltų, suomių ir slavų tautų iš sienojų suręstas gyvenimui ir pėrimuisi skirtas pastatas (*pirtis*, *pirkia*) ir prieinama išvada, kad dėl jo kilmės ir raidos Rytų Europoje galutinio atsakymo dar negalima duoti, tam dar trūksta archeologinių tyrinėjimų medžiagos, tačiau ne iš piliakalnių ar įtvirtintų gyvenviečių, kadangi čia trobesiai turėjo ir gynybinę paskirtį.

P. Grigorjevovs (Maskva) straipsnis pavadintas „Latgalos baltarusių kaimiečių kai kurios etninių procesų pusės“ (p. 112—118). Pagal 1970 m. gyventojų surašymo duomenis, Latgaloje buvo 6% baltarusių. 1972 m. autorė su talkininkais tyrinėjo Karslavos ir Ludzios rajonų baltarusius (čia gyveno 80% Latgalos baltarusių). Palyginimui buvo tyrinėtas Vitebsko srities Miorų rajonas, kuriame baltarusiai sudaro 90%. Atsižvelgta taip pat į XIX ir XX amžių gyventojų surašymo duomenis. Pasekama baltarusių apsigyvenimo istorija Latgaloje, etninių ir konfesinių santykių raida. Iš autorės tyrinėjimų matyti, kad daugiau kaip 50% baltarusių kalba savo gimtąja kalba visose gyvenimo sferose, antrosiomis kalbomis yra rusų bei latvių kalbos. Tačiau pastaruoju metu šio regiono baltarusių tarpe ima išigalėti rusų kalba. Nors apie pusę baltarusių tuokiasi pagal tradicinį papročių ritualą, tačiau pastebėta tendencija pereiti prie „paprastos vakaronės“. Literatūra — periodika ir knygos — daugiausia skaitoma rusiška.

Leidinio etnografiniai straipsniai atskleidžia baltų tautų kultūros formų įvairumą, juose pasekama keliais pastaraisiais šimtmečiais vykę latvių ir lietuvių bei jų kaimynų kultūriniai, kalbiniai ir etniniai kontaktai. Kartu tai kelios pakopos baltų etninės istorijos tyrinėjimų kelyje.

Trečiąją leidinio dalį sudaro lingvistikos darbai — 6 straipsniai, kuriuose nagrinėjamos įvairios kalbinės problemos, glaudžiai susijusios su baltų etnogeneze ir duodančios nemaža duomenų jai spręsti.

A. Vanagas (Vilnius) straipsnyje „Maksimalus baltų hidronimijos arealas ir baltų kilmės problema“ (p. 119—123) nagrinėja baltiškos kilmės hidronimijos į rytus nuo dabartinės etnografinės Lietuvos ir Latvijos klausimus. Autoriaus nuomone, galima kalbėti apie tokią baltų kilmės hidronimijos plotą: šiaurinė riba — Latvijos TSR dabartinė šiaurinė siena, toliau Pskovas, Toropekas, Zubcovas, Kalininas; rytuose — Maskva, Kaluga, Oriolas, Kurskas; pietuose — Seimo, Pripetės (ir kiek piečiau), Vakarų Bugo upės; vakaruose — Vyslos upė. Iš šio ploto autorius išskiria pagrindinę sritį, kurioje baltų hidronimų buvimas nekelia jokių abejonių. Tai — Nemuno, Berezinos, Sožės, Aukštutinio Dnepro, Desno, Narevo baseinai, kairiosios Pripetės pakrantės ir kt. Kitas plotas laikytinas periferiniu; jo etnolingvistinė situacija tokia sudėtinga, kad į jo hidronimijos duomenis geriau neatsižvelgti sprendžiant etnogenezes problemas. Konstatuojama, jog baltiško arealo hidronimų dialektinė diferenciacija buvusi palyginti visai menka. Tačiau tie hidronimai turi daug labai archaiškų bruožų, siejančių juos su senovine indoeuropiečių hidronimija. Pagal autorių, baltų hidronimijos arealas pasižymi dviem ypatybėmis: 1) jame archaiški hidronimai pasiskirstę maždaug vienodai ir 2) jam būdinga ypač didelė senovinių indoeuropietišku hidronimų koncentracija. Taigi nagrinėjamiems hidronimams pradžių davusių baltų kalba turėjo būti nepaprastai archaiška, seniausių indoeuropiečių dialektų būklės. Pabaigoje autorius paliečia finougrių substrato problemą Lietuvos TSR hidronimijoje. Jo nuomone, finiškos kilmės laikytini šie lietuvių hidronimai: *Ilmėdas*, *Ūmasta*, *Jarà* (*Jarilka*), *Kidė*, *Kiřgas* (*Kiřgus*), *Kivė* (*Kiřvė*), *Kōrbis* (*Kōrubis*, *Kōrbė*), *Kūrà*, *Kūrantas* (*Kūrandas*), *Kvistė*, *Lāmbis* (*Lāmbė*), *Lōnas*, *Lūodis*, *Negāsčius* (*Negėstis*), *Nevēlis*, *Pernavà*, *Pėrnokė*, *Piladis*, *Pūožas*, *Robatà* (*Robātė*), *Rujà*, *Suojà* (*Suojys*), *Šakšys*, *Šiladis* (*Šiladys*), *Šuojà*, *Tarañdė*, *Tėrvetė*, *Ugra*, *Viřčiuvis* (*Viřčiuvé*), *Vokšēlis*. Jų yra visoje mūsų respublikoje, tačiau daugiau šiaurėje. Taigi jie sudaro natūralų finiškųjų hidronimų, einančių iš šiaurės į pietus, tęsinį ir laikytini finougrių kalbos ir etnoso reliktu. Todėl šiaurinė ir šiaurės rytų Lietuva vargu ar galinti būti toji žemė, kurioje ieškotina baltų etnoso „centro“ arba „protėvynės“.

V. Торогово (Maskva) straipsnyje „Γαλινδαί—Galindite—голядь (balt.* *Galind-* etnolingvistinėje ir arealinėje perspektyvoje)“ (p. 124—136) nagrinėja istoriškai ir geografinio paplitimo požiūriu etnolingvistinį terminą **Galind-*. Detaliam aptariamam Ptolomėjo Γαλινδαί, Pauliaus Diakono paskelbtos langobardų legendos *Golanda*, Bavarių geografo *Golensizi*, sen. rusų kronikų *голядь*, XIII—XV a. vokiečių šaltinių *Galindia* ir kiti šio termino fiksuoti variantai. Duodama išsami daugelio įvairių toponimų ir antroponimų, turinčių spėjama ryšį su **Galind-*, istorinė bei etnolingvistinė analizė. Kaip ir visuose šio autoriaus darbuose, randame daug reikšmingų naujų duomenų, ypač iš senųjų rašytinių šaltinių. Daug dėmesio skiriama galindų Okos upės srityje palaikams suregistruoti bei išaiškinti. Įžvalgiai stengiamasi susekti įtaria-

mos galindų migracijos pėdsakus. Paliečiami ir galimi galindų-iranėnų kontaktai. Apskritai, straipsnis labai turiningas. Jame ras sau reikalingų duomenų ne tik kalbininkai, bet ir tie istorikai, etnografai, kuriems rūpi baltų etnogenezės ir etninės istorijos problemos. Be to, autorius išvadas daro atsargiai, dažniausiai prielaidomis. Ir tai visai suprantama, turint galvoje nepaprastą problemas sudėtingumą ir menką ištyrimą.

A. Nepokupno (Kijevas) straipsnis „Jotvingių pėdsakų į rytus nuo Nemuno beiškant“ (p. 137—145) skirtas jotvingių gyvento ploto rytinių ribų Lietuvos TSR teritorijoje problemai. Autorius panaudoja antroponimikos duomenis iš XVII—XVIII a. rašytinių šaltinių, konkrečiai iš krikšto, santuokos ir mirties registracijos knygų, esančių LTSR centriniam valstybiniam istorijos archyve (f. 694, ap. 2, b. 2390) ir Vilniaus universiteto bibliotekoje (f. 102 JR, b. 1—7, 40, 93, 114 ir kt.). Daugiausia remiamasi ano meto antroponimais, užfiksuotais dabartinių Alytaus ir Varėnos rajonų teritorijoje. Detaliai analizuojami asmenvardžiai, kuriuose spėjama esant jotvingių leksemas *gaylis* „baltas“, *garbis* „kalnas“, *kirsna-* „juodas“, *stabis* „akmuo“, *maida-* „jaunas“, taip pat tuos, kurie gali būti išlaikę jotvingių antroponimus bei jų komponentus *Mand-*, **Merun*, *Šutr-*, *Bruis*, *Vais-*, spėjamą jotvingių priešdėlį *an-*, priesagas *-iek-*, *-ing-*. Daroma išvada, kad Nemuno vidurupis nėra jotvingių kalbinių relikto riba, kad ir toliau į rytus nuo Nemuno apčiuopiami jotvingiški elementai, kurie esą natūralus artimesniųjų tėsinys. Su šia išvada, matyt, teks sutikti. Norėtųsi skaitytųjų dėmesį atkreipti tik į vieną smulkmeną. Autorius lenkišką moterų antroponimų priesagą *-owa* XVII—XVIII a. šaltiniuose laiko žmonos, o *-ówna* — dukters rodikliu. Kalbamu atveju galbūt taip ir yra. Tačiau apskritai reiktų būti labai atsargiam, nes Vilniaus šv. Jono bažnyčios XVII a. pradžios metrikų įrašuose abi priesagos dar perdėm painiojamos.

R. Agejeva (Maskva) straipsnyje „Baltų kilmės hidronimai Pskovo ir Naugardo žemių teritorijoje“ (p. 148—152) nagrinėja baltų kilmės vandenvardžius tame plote, kurį XVI a. sudarė Pskovo žemė ir dvi Naugardo pietinės (Šelonies ir Derevos), taigi pagal dabartinę administracinę skirstymą būtų maždaug Pskovo sritis, dalis Naugardo ir Kalinino sričių. Autorė čia suskaičiavo apie 150 baltiškų hidronimų (maždaug tiek pat ir finougriškų, abeji sudarą apytikriai po 5% visos šio krašto hidronimijos), bet mano, kad jų esama dar daugiau. Tankiausias baltiškų hidronimų sluoksnis esąs pietinėje ploto dalyje, ypač upių Vėlikajos ir Lovaties aukštupio bei vidurupio baseinuose. Mažiau jų ir ne tokie jie ryškūs apie Ilmenio ežerą ir Polos upės baseine. Palyginti nedaug į pietus nuo Šelonies ir apie Peipaus ežerą, o visai jų nėra Mstos kairiojo kranto srityje. Baltiškų hidronimų esama ir Estijoje, iki pat Suomų įlankos, tik jie čia išsamiau netyrinėti. Pagal straipsnio autorę, viso šio krašto baltiški hidronimai labai primena Dnepro aukštupyje esančius, kuriuos ištyrė V. Toporovas ir O. Trubačiovas. Taigi abejose srityse hidronimams vardus davusių baltų genčių kalba turėjusi būti artima. Ji išnykusi I tūkstantmečio viduryje, čia atsikėlus slavams. Straipsnyje yra įdomių pastabų tiek apie atskirų hidronimų etimologiją, tiek apie tuos kriterijus, kurie padeda išskirti baltiškus hidronimus.

V. Rimša (Kaunas) straipsnyje „Kai kurie kalbiniai duomenys apie baltų etnogenezę (literatūros apžvalga)“ (p. 153—158) pateikia nagrinėjamo klausimo darbų apžvalgą, tik tuos darbus atrenka savotiškai. Pirmiausia kalba apie J. Basanavičius trakologines studijas. Paskui dėsto rašytojo O. Milašiaus mintis (beje, surašytas rankraštyje, esančiame Vilniuje pas V. Račių) apie lietuvių kilmę iš tariamai indoeuropizuotų iberų (!). Paminėjęs latvio mediko K. Kasparsono trakologinius darbus, lietuvių rašytojų J. Šliūpo, V. Pietario ir dar kelių asmenų „tyrinėjimus“, referuoja kalbininkams gerai žinomas I. Duridanovo studijas. Taigi tiek čia, tiek toliau autorius nedaro jokio skirtumo tarp darbų, parašytų kalbininkų profesionalų ir kalbos mėgėjų. Nenuostabu, kad visų jų mintis sujaukęs į vieną, pats autorius padaro išvadą, kad trakai (ir dakai, ilirai...) bei baltai esą sudaro vieningą arealą, „nusitęsusi nuo Baltijos jūros krantų per visą Vidurio ir netgi Vakarų bei Rytų Europą, Balkanus ir M. Aziją“ (p. 155). Toliau aptaręs H. Kraės ir ypač V. Šmido pasisakymus apie baltų hidronimijos archaiškumą, V. Rimša padaro dar labiau stulbinančią išvadą, jog baltai (žinoma, su trakais) esą vieninteliai tiesioginiai indoeuropiečių prokalbės ir protautės palikuonys, o visi kiti indoeuropiečiai jau tapę kokybiškai kitais. Slavų kalba, pasak autoriaus, yra susiformavusi palyginti neseniai, sumišus baltų-trakų (vadinamų baltais plačiąja prasme) dialektams su kita, nebaltų kalba. Ir germanai, nutolę nuo indoeuropiečių prokalbės, bet vėliau esą buvę stipriai paveikti baltų, todėl vėl priartėję prie prokalbės. Baltai (žinoma, su trakais) veikė net keltus, lotynus, graikus ir kt. Straipsnis baigiamas tokiu tvirtinimu: „Slavų, germanų, lotynų ir kitose romanų kalbose, taip pat graikų kalboje esama ir tokių žodžių, atitinkančių baltiškų, kurie fonetiškai negali būti vedami tiesiai iš praindoeuropiečių. Romanų ir graikų kalbose juos reikia laikyti trakybės, o slavų ir germanų — baltizmais, trakizmais arba baltotrakizmais“. Beje, visas šitas mintis autorius neseniai pakartojo kitame lietuviškai parašytame straipsnyje, skirtame plačiai visuomenei³.

Kadangi V. Rimšos straipsnyje liečiama baltų etnogenezė, tai ties juo privalu plačiau apsistoti. Pirmiausia reikia pasakyti tai, ką autorius nutyli, būtent akcentuoti du principinę reikšmę turinčius dalykus: 1) apie seniai mirusias trakų, frigų, dakų, ilirų ir kitas kalbas, kurių duomenimis autorius operuoja, labai nedaug nežinome, taip nedaug, jog negalime susidaryti net aiškesnio tų kalbų vaizdo, ir 2) tai buvo ne viena kalba, bet skirtingos kalbos, greičiausiai priklausiusios netgi ne tai pačiai indoeuropiečių kalbų šakai.

Siaurinės trakų gentys mūsų eros pradžioje sumišo su kolonistais romėnais ir suromanėjo, pietinės maišėsi su graikais ir vėliau, atsikėlus į šį kraštą slavams, suslavėjo. Trakų kalba yra paliudyta tik negausių ir skurdžių nuotrupų. Jas sudaro per 20 trumpų ir sunkiai iššifruojamų įrašų žieduose, sidabriniuose induose ir pan., tam tikras skaičius trakiškų žodžių (glosų) graikų tekstuose, keli šimtai trakiškų geografinių bei asmenų vardų ir trakiški skoliniai, patekę į bulgarų, rumunų ir graikų

³ Rimša V. Baltų ir trakų kalbų santykių tyrinėjimai.—Kalba ir mintis. V., 1980, p. 104—112.

kalbas. Frigai paliko vos vieną kitą įrašą, be glosų graikiškuose tekstuose. Iš tų skurdžių duomenų neįmanoma net nustatyti frigų kalbos pobūdžio. Apskritai linkstama manyti, kad tai buvusi skirtinga nuo trakų, nors šiems ir gimininga kalba. Manoma, kad dalis frigų ar jų artimų giminaičių VI a. pr. m. e. pasitraukė toliau į rytus, į dabartinę Armėniją, ir čia asimiliavo urartus ir kitas vietines gentis. Jų palikimas esanti dabartinė armėnų kalba, kurią paprastai linkstama laikyti vienintele trakų-frigų šakos palikuone, pasiekusia mūsų dienas.

Apie dakų ir mizų kalbas sprendžiama tik iš negausių žodžių (augalų pavadinimų ir tikrinių vardų), užrašytų graikų ir romėnų. Jokių rašytinių šių kalbų paminklų nėra.

Ilių kalbos tėra likęs vienintelis trumpas įrašėlis. Mesapų kalbos yra išlikę palyginti daug, net apie 300 įrašų, bet jie visi trumpučiai, sudaryti bemaž vien iš tikrinių vardų. Venetų kalbos turime apie 150 trumpų ir kits į kitą panašių įrašėlių. Visi tie įrašai ir vietų vardai duoda taip nedaug informacijos apie šias kalbas, jog tyrinėtojai iki šiol tebesiginčija, ar jos priklausios indoeuropiečių kalbų sateminei, ar kentuminei grupei.

Beje, linkstama manyti, kad tolima ilirų palikuonė esanti šių dienų albanų kalba. Tačiau tai nėra visai tikra, nes albanų kalba tyrinėtojų neretai siejama ne tik su ilirų, bet ir su trakų, net dakų-mizų kalbomis arba kildinama iš šių kalbų mišinio.

V. Rimša tiek šiuose, tiek anksčiau paskelbtuose straipsniuose baltų kalbas kildina iš viso čia aptartų kalbų konglomerato, paprastai jam duodamas trakų vardą. Kiti baltų kilmės iš Balkanų hipotezės šalininkai čia priskiria dar daugiau kalbų, pavyzdžiui, J. Basanavičius — M. Azijos lydų, karų, lykų kalbas, kurios iš tikrųjų yra giminingos hetitams ir priklausė anatolų kalbų šakai. Kadangi visos šios kalbos jau seniai išnyko ir paliko tik menkus pėdsakus, kuriuos galima įvairiai interpretuoti, neretai jų duomenys dirbtinai pritempiami prie aprioriškai susidaryto modelio. Dėl to per pastarąjį šimtmetį buvo prikurtas įvairių fantastinių hipotezių apie šių kalbų kilmę. Daugiausia ne specialistų, bet kalbos mėgėjų sukurtos jos gerokai atbaidė tyrinėtojus, ir kurių laiką net buvo beįsigalinti skeptiška pažiūra į šių kalbų ryšio su kitomis kalbomis nustatymo ir apskritai šių kalbų tyrinėjimo galimybes.

Išaiškinti kalbinės giminystės laipsnį tarp atskirų indoeuropiečių šakų, net jeigu jos gerai paliudytos, labai sunku. Antai mokslininkai ginčijasi, ar baltams artimesni arijai (indų-iranėnų šaka), ar germanai, nors šiuo atveju galime lyginti visą kalbinę sistemą, o ne atsitiktinai išlikusias menkas jos detales. Pažymėtina, kad V. Rimša ir kiti Balkanų hipotezės šalininkai vengia baltų kalbų tiesioginio lyginimo su išlikusiomis armėnų ir albanų kalbomis. Jiems kur kas parankiau operuoti menkučiais seniai išnykusių kalbų reliktais.

Pirmasis tyrinėtojų dėmesį atkreipė į trakų ir kitų senovės Balkanų kalbų bendrybes su baltais J. Basanavičius. Tai neabejotinas jo nuopelnas. Tačiau jis klaidingai tas bendrybes interpretavo, darė išvadą, kad lietuviai esą tiesioginiai trakų palikuonys. Iš tikrųjų konstatuotos bendrybės daugiausia yra seni indoeuropiečių prokalbės veldiniai, negalin-

tys rodyti specifinio trakų-baltų artumo. Iš vėlesnių tyrinėjimų matyti, kad tarp baltų ir trakų kalbų esama ir tokių bendrybių, kurios būdingos tik šioms kalboms ir yra inovacinio pobūdžio. Jos rodo, kad tolimi baltų ir trakų protėviai dar priešistoriniais laikais (I. Duridanovo nuomone, III tūkst. pr. m. e.) turėjo gyventi greta, kad tarp jų būta intensyvių kontaktų. Panašių kontaktų, žinoma, baltai galėjo turėti ir su kai kurių kitų senovės Balkanų genčių protėviais. Tačiau nėra jokių įtikinamų duomenų, kad baltai būtų kilę iš tų genčių. Tokios kilmės negalima suderinti su visu tuo, ką šių dienų mokslas žino apie baltus. Juk baltų kalbos sudaro atskirą indoeuropiečių kalbų šaką, išsiskyrusią tiesiog iš prokalbės. Nuo seniausių laikų, kuriuos tik gali pasiekti lingvistinė analizė, baltų gentys gyveno gana dideliuose šiaurės rytų Europos plotuose — nuo Nemuno, Dauguvos iki Volgos, Okos ir Desnos upių — ir tuose plotuose esamų hidronimų baltiškumas nekelia jokių abejonių. Pagaliau ir iš istorijos šaltinių nematyti, kad romėnų nugalėti trakai ar kitos senovės Balkanų gentys būtų nusikėlusios į šiaurę, prie Baltijos jūros. Priešingai, jos visos traukė į pietus.

Pastangos rasti išeitį iš šių ir daugelio kitų prieštaravimų, su kuriais susiduriama priėmus baltų kilmės iš Balkanų koncepciją, nuvedė V. Rimšą prie fantastinės tezės apie baltus kaip vienintelius tiesioginius indoeuropiečių palikuonis. Tai — bėgimo nuo realybės pasekmė.

Būtų gera, jeigu V. Rimša liautųsi ieškojęs „argumentų“ aprioriškai įsikaltai tezei, o atsidėtų rimtam lingvistiniam tyrinėjimui. Kad jis sugeba ir rimtai tyrinėti, rodo jo ankstesni darbai, pavyzdžiui, 1972 m. „Kalbotyroje“ paskelbta puiki studija apie Rytų Prūsijos lietuvių kalbos elementus dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje.

M. Rudzytė (Ryga) straipsnyje „Apie sėlius dešiniajame Dauguvos krante“ (p. 159—163) apžvelgia ankstesnius tyrinėjimus, rodančius, kad sėlių gyventa didokame plote į šiaurę nuo Dauguvos, kritiškai vertina juose keltus argumentus ir pateikia naujų. Nagrinėjamos tokios spėjamos sėliškomis vietos tarmių ypatybės: kylanti intonacija, balsių palatalizacija, kirčiuotų trumpųjų ilginimas, ē platėjimas ir ā virtimas ā, o, dat. sg. m. *gudrujam* vietoj *gudrajam*, dat. sg. *mun* „man“, *puoss* «губка» (не «трут»), *svēt-* „česnakas“, *maukt* „kasti bulves“, *židavs* „ožekšnis“ ir kt. Autorė pritaria nuomonei, kad sėliai yra gyvenę Aiviekstės upės baseine į šiaurę nuo Dauguvos.

Recenzijos pabaigoje norėtusi atkreipti skaitytojų dėmesį dar į vieną dalyką. Leidinyje vietoj įprastinio rusiško baltų kalbų pavadinimo *балтийские языки* vartojamas naujoviškas terminas *балтские языки*. Palikdami rusistų kompetencijai nuspręsti, kuris iš šių dviejų terminų geresnis ir vartotinas, norime tik pageidauti, kad tai būtų padaryta kuo greičiau, nes terminų dvejojumas bei svyravimas yra kenksmingas.

Linkėtina, kad kitas baltų etnogenezės ir etninės istorijos konferencijas irgi sektų panašūs solidūs leidiniai.

Vacys Milius, Zigmas Zinkevičius

C. M. Самбук. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. Минск: Наука и техника, 1980, 221 с., 1000 экз.

Sprendžiant buržuazinių tautų formavimosi, socialinio-ekonominio ar tautinio išsivadavimo istorijos problemas, didelę reikšmę turi paruošiamieji darbai. Jiems pirmiausia priskirtini tyrinėjimai, nušviečiantieji valdančiųjų sluoksnių politiką. Pasakyti, kad buvo kovojama prieš caro patvaldystę, tai iš tikrųjų nepasakyti nieko. Kova visuomet yra konkreti. Ji gali eiti arba prieš teorinę, ideologinę koncepciją (daugiausia inteligentijos kova), arba prieš vieną ar kitą įstatymą, aplinkraštį, jo įgyvendinimą (įvairių socialinių sluoksnių, grupių, etninių bendrijų kova). Todėl galima sveikinti baltarusių istorikę S. Sambuk, parašiusią monografiją apie caro valdžios politiką Baltarusijoje XIX a. antrojoje pusėje. Knyga turi neabejotiną vertę ir Lietuvos istorijos tyrinėtojiui, nes joje aptariama caro valdžios politika Šiaurės vakarų krašte bei Vilniaus generalgubernatorystėje, kuriai priklausė ir Lietuvos dalis (Vilniaus ir Kauno gubernijos). Autorė neapsirinka, teigdama, kad toji politika nepakankamai iširta ir tebėra istorijos mokslui aktuali (p. 3).

Įvadinėje knygos dalyje autorė, remdamasi V. Leninu, nurodo, kad absoliutinė monarchija buvo feodalų diktatūra, tačiau atkreipia dėmesį į tai, kad caro politika ne visuomet ir ne visais atžvilgiais sutapo su visos viešpataujančios klasės interesais, nes ji privalėjo skaitytis ir su buržuazijos interesais. Caro vyriausybės politikoje galima išskirti reakcijos metus, kurie apėmė laikotarpį tarp dviejų revoliucinių situacijų ir nuo 1881 m. iki paskutiniojo dešimtmečio vidurio.

Autorė teisingai nurodo, kad, tiriant patvaldystės politiką, būtina nustatyti jos tikslus ir uždavinius bei metodus ir priemones.

Ji rašo, kad nors tema buvo pradėta tirti jau XIX a. antrojoje pusėje, tačiau tik po karo tarybiniai istorikai rimtai ėmėsi šio darbo. Galima apgailestauti, kad istoriografinėje dalyje autorė tepamini vien tyrinėjimų tematiką ir jų autorius, visai nutylėdama tai, kas išspręsta, kas dar ne, kokios problemos iškyla ir kokias ji bando spręsti, kas lieka tolesniems tyrinėjimams. Darbe neaptarti ir visai apeiti mūsų respublikos istorikų darbai apie caro valdžios politiką Šiaurės vakarų krašte, į kurį įėjo ir dalis baltarusių žemių. Autorė renkasi tik temą ir kečia sau uždavinį „pasekti carizmo politikos valstiečių ir bajorijos atžvilgiu transformaciją Baltarusijoje“ (p. 9—10) nuo 1861 m. iki XIX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio. Pradinė data abejonių nekelia, o baigiamoji yra labai abejotina. Ji visiškai tinka išsivadavimo judėjimo (buržuazinis demokratinis etapas) (p. 5), bet ne caro vyriausybės politikos periodizavimui, tos politikos kokybinių pakitimų, kurie pastebimiau išryškėja tik 1904 m., nustatymui. Autorė pati apie tai rašo įvade (p. 4), tačiau pastarosios ribos nesilaiko.

Knygą sudaro du skyriai: 1. Patvaldystė ir bajorija; 2. Patvaldystė ir valstietija.

Įvade nurodomi ir šaltiniai (archyviniai dokumentai), tačiau neaptiriamas jų patikimumas.

Pirmojo skyriaus pradžioje autorė atkreipia dėmesį į tai, kad Vakarų krašte, t. y. Baltarusijoje, Lietuvoje ir Dešiniakrantėje Ukrainoje bajorijos procentas gyventojų tarpe buvo žymiai didesnis negu vidutiniškai Rusijos imperijoje ar visoje Europoje (p. 13). Caro valdžia nepripažino baltarusių tautos, laikydama ją rusų tautos dalimi. Ji buvo linkusi gyventojus skirstyti pagal religinį principą — visi stačiatikiai buvo laikomi rusais, o katalikai — lenkais. Bajorijos tarpe vyravo „lenkiškos kilmės“ asmenys. Tačiau, kaip pabrėžia autorė, bajorija buvo nevienalytė ne tik tautiniu, bet ir socialiniu požiūriu (pradedant stambiais žemvaldžiais ir baigiant nežemiais). Agrarinė caro valdžios politika, baudžiavos panaikinimas ir ypač 1863 m. pataisos agrarinėje reformoje sukėlė dvarininkiškos bajorijos opoziciją, kurią stiprino lenkų tautinio išsivadavimo judėjimas. Tačiau dvarininkiškoji bajorija (ypač aristokratija) aktyviai sukilime nedalyvavo, buvo linkusi į sandėrius su caru, o sukilimui silpstant ir augant represijoms, šokosi rašyti adresus carui, įrodinėdama savo ištikimybę ir prašydama pasigailėjimo.

Kitaip laikėsi smulkioji bajorija, kuri savo ekonominės ir socialinės padėties pagerinimą siejo su Lenkijos atgimimu. Ji dalyvavo visuose sukilimuose. Ypač aktyvi buvo deklasuotoji bajorija, sudariusi daugiau kaip 70% visų Baltarusijos sukilėlių (p. 21).

Autorė gana ryškiai parodo, kad, prasidėjus 1863 m. sukilimui, caro valdžia atsisakė nuolaidžiavimo tendencijų savo politikoje ir nutarė pasitikėti tik kareivių durtuvais ir represijomis. Šiaurės vakarų krašte buvo įvesta karo padėtis ir nuo to laiko Baltarusija buvo valdoma remiantis ne visos šalies įstatymais, o specialiais aplinkraščiais ir potvarkiais (p. 25). Caro valdžia, apkaltinusi sukilimu pirmiausia katalikiškąją bajoriją, stengėsi su ja susidoroti. Lauko teismų pirmiausia nubaustų asmenų tarpe bajorai ir kunigai sudarė 67%. Be to, 622 bajorai ir kunigai buvo ištremti tardymo komisijų nutarimu, o 279 bajorai bei kunigai ir 3497 smulkieji bajorai buvo ištremti be tardymo ir teismo vien administracijos nutarimu. Nuteistųjų turtas buvo konfiskuojamas. Vietiniams dvarininkams buvo uždėta kontribucija, lygi 10% pajamų. Tai buvo bajorijos ekonominio slopinimo priemonė. Buvo imtasi ir politinio slopinimo priemonių: uždaryti bajorų susirinkimai (seimeliai), bajorų vadovai buvo pakeisti administracijos statybiniais, taikos tarpininkai buvo pakeisti vyriausybės valdininkais, o valdininkai, tarnautojai, mokytojai katalikai — stačiatikiais. Kad paakintų rusų valdininkus važiuoti į Šiaurės vakarų kraštą, jiems buvo padidinti atlyginimai 50%. 1865 m. gruodžio 10 d. įstatymas įpareigojo ištremtus bajorus parduoti savo dvarus ir uždraudė lenkams įsigyti dvarus kitokiu būdu, išskyrus paveldėjimą. Buvo siekiama kuo daugiau sumažinti lenkų žemėvaldą ir pakeisti lenkų bajorus rusais, atkeliamais iš centrinių gubernijų. Šio tikslo siekė ir draudimas „lenkų kilmės“ asmenims nuomotį žemę.

Toliau autorė rašo, kad sukilimas paskatino vyriausybę imtis ryžtingesnių priemonių prieš lenkų dvasinę kultūrą ir katalikų bažnyčią. M. Muravjovas-Korikas ir K. Kaufmanas Šiaurės vakarų krašte už įstatymo ribų paskelbė visas knygas lenkų kalba, išskyrus maldaknyges, uždarinėjo gimnazijas, varžė katalikų vaikų įstojimą į mokyklas.

M. Muravjovas išėmė iš apyvartos istorijos vadovėlį. Paskelbus konkursą naujam vadovėliui, buvo reikalaujama įrodyti, kad baltarusiškos žemės nuo seno yra rusų teritorija, apgyventa rusų, stačiatikių tikėjimo gyventojų, prievarta sukatalikintų ir sulenkintų (p. 50). Be visa kita, autorė daro išvadą, kad caro valdžia savo politika švietimo srityje stabdė tautinės inteligentijos formavimąsi (p. 51). Buvo imtasi varžyti katalikų bažnyčios teises, sekti kunigus. Iki 1868 m. 9-se Vakarų krašto gubernijose buvo uždaryta 34 katalikų vienuolynai, 128 bažnyčios, 67 koplyčios, o 40 bažnyčių ir 17 koplyčių paversta stačiatikių cerkvėmis (p. 41).

Numalšinusi sukilimą caro valdžia rusų dvarininkišką bajoriją pripažino savo sąjungininke ir todėl 1864 m. pavasarį visai atleido ją nuo kontribucijos. Tai buvo nedviprasmiškas šios bajorijos papirkimas. Tačiau dėl savo negausumo ji negalėjo iš esmės sustiprinti patvaldystės pozicijų, socialinės bazės. Todėl buvo imtasi politinės kolonizacijos. Kolonistams, atsikeliantiems iš centrinų gubernijų, buvo sudaromos lengvatinės žemės įsigijimo sąlygos. Tačiau nors nelenkiškos kilmės dvarininkų skaičius padvigubėjo, jie 6-se Šiaurės vakarų krašto gubernijose tesudarė mažiau kaip 13% visų dvarininkų (p. 46). Caro valdžia nepasiekė savo tikslo ir atkeldama valdininkus tarnautojus, nes, Vidaus reikalų ministerijos valdininkų žiniomis, tarp jų buvo nemažai kysininkų, šantažuotojų, girtuoklių, valdiškų pinigų išėikvotojų (p. 50). Jie ne tik nesustiprino patvaldystės pozicijų, „bet greičiau pakenkė joms“.

Taigi iš tikrųjų caro valdžiai nepavyko „perkurti“ Baltarusijos viešpataujančios klasės tokiu mastu ir taip, kaip ji norėjo.

Šis poskyris gana išsamus ir įtikinantis. Tačiau abejotinas atrodo autorės bandymas išsivadavimo judėjimą skirstyti į revoliucinį ir tautinį išsivadavimo, nes revoliucinis judėjimas yra kovos forma, o tautinis išsivadavimas apibūdina išsivadavimo pobūdį, galintį įgauti įvairias, iš jų ir revoliucines, kovos formas.

Antrajame šio skyriaus poskyryje autorė tiria caro valdžios politiką reakcijos ir antrosios revoliucinės situacijos metais. Ji rašo, kad reakcija visoje šalyje prasidėjo 1866 m. Buvo ypač susirūpinta stačiatikių bažnyčios ir dvarininkiškos bajorijos poreikiais. Pastaraisiais teko rūpintis todėl, kad, plėtojantis kapitalizmui, vyko turtinė diferenciacija dvarininkų tarpe, mažėjo jų žemės fondas (p. 56). Dvarininkai buvo linkę konservuoti visas feodalizmo liekanas kaime. Bendradarbiauti su carizmu ypač buvo linkusi katalikiška aristokratija, stambieji žemvaldžiai.

Caro valdžia panaikino karo padėtį Šiaurės vakarų krašte. Autorė rašo, kad tai buvo padaryta 1866—1869 m. (p. 67, 78). Tai ne visai tikslu, nes Vilniaus ir Kauno gubernijose karo padėtis buvo panaikinta 1868—1872 m. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje buvo leista steigti žemės ūkio draugijas, šaukti žemvaldžių suvažiavimus, organizuoti žemės ūkio parodas (p. 67—68). Tačiau kontribucija nebuvo panaikinta iki 1897 m., tik kiek sušvelninta politika katalikų bažnyčios ir lenkų spaudos atžvilgiu (p. 87—89). Vietos dvarininkams stačiatikiams buvo leista pirkti parduodamus dvarus lygiomis teisėmis su asmenimis, atvykusiais iš didžiarusiškų gubernijų (p. 68); užimti bajorų postus (kaip

išimtį net lenkams bajorams). Nepaisant nurodytų poslinkių politikoje, caro valdžia nesiryžo įvesti Baltarusijoje tokių buržuazinių reformų, kaip zemstvos ir teismo, neleido bajorų susirinkimų, paliko daug kitų karo padėties suvaržymų (p. 79—80). Net atskyrus Mogiliovo, Vitebsko ir Minsko gubernijas nuo Vilniaus generalgubernatorijos, anksčiau buvę karo padėties suvaržymai jose buvo palikti (p. 80).

Trečiajame poskyryje (jis trumpiausias) analizuojama caro valdžios reakcija devintajame dešimtmetyje ir paskutiniojo dešimtmečio pradžioje. Autorė pastebi, kad Aleksandras III prie atviros reakcijos perėjo nuo 1882 m. birželio mėn. Caro valdžia siekė sustiprinti dvarininkiškos bajorijos vaidmenį visuomenės gyvenime. Reakcijos metais sustiprėjo tautinė spauda. Caro valdžia atsisakė sąjungos su lenkų bajorija. Ji vėl buvo paskelbta politiškai nepatikimu sluoksniu. Prasidėjo nežabotą kitataučių persekiojimas, ypač lenkų ir žydų (p. 99). Caro valdžios kai kurių nuolaidų politika po M. Muravjovo buvo paskelbta klaida, „rusų reikalų“ išdavimu. Vėl prasidėjo tarnautojų katalikų atleidinėjimas, uždrausti bet kokie bajorų susirinkimai, įvesta diskriminacija kredito politikoje.

Caro vyriausybė savo tikslą beveik pasiekė, nes 1897 m. duomenimis, Vitebsko, Gardino, Minsko ir Mogiliovo gubernijose nuo 50 iki 79% privačios žemės savininkų buvo stačiatikiai, sentikiai arba protestantai. Jiems priklausė daugiau kaip 50% privačios žemės (p. 105). Tik Vilniaus gub., kaip ir anksčiau, vyravo žemvaldžiai katalikai.

Šiame skyriuje autorė gana akivaizdžiai atskleidė caro vyriausybės politikos, paremtos didžiavalstybinio šovinizmu, deformavimą Baltarusijoje. Galima tik pasakyti, kad skyrius (kaip ir visa monografija) būtų buvęs solidesnis, jei autorė būtų bent šiek tiek pasidomėjusi caro valdžios politikos teorinėmis, ideologinėmis ištakomis. Beje, pirmojo skyriaus chronologinė riba, ties kuria nutraukiamas tyrinėjimas, nėra motyvuota.

Antrojo skyriaus (Patvaldystė ir valstietija) pradžioje rašoma apie pirmuosius kelis poreforminius metus. 1861 m. agrarinė reforma, palikusi daugybę feodalizmo liekanų, nedavė valstiečiams tos laisvės, kurios jie tikėjosi. 1863 m. sukilimo išvakarėse caro valdžia, bijodama agrarinės revoliucijos, turėjo keisti savo politiką valstiečių atžvilgiu. Kovoje prieš lenkų tautinį judėjimą vyriausybė nutarė pasinaudoti valstiečių procarinėmis iliuzijomis, prieštaravimais tarp valstiečių baltarusių ir bajorų lenkų. Prasidėjo dvarų siaubimas, kuris galėjo persimesti ir į kitus rajonus. Tai caro vyriausybei buvo pavojinga.

Sukilimas ir „raudonųjų“ agrarinė programa priverė caro valdžią padaryti pataisų agrarinėje reformoje, t. y. padaryti kai kurių nuolaidų valstiečiams. Laikinųjų prievolinių santykių nutraukimas, išperkamujų mokesčių sumažinimas, dalinis „atraižų“ grąžinimas sudarė palankesnes sąlygas vystyti kapitalizmui Baltarusijos žemės ūkyje.

Iš šio skyriaus poskyrio matyti, kokią didelę įtaką visuomeniniam judėjimui Baltarusijoje darė lenkų tautinis išsivadavimo judėjimas. Stipriausias jis buvo pasienio su Lenkija rajonuose ir silpnėjo, tolstant nuo jų. Antrojo poskyrio pradžioje autorė nurodo, kad plėtojantis kapitalizmui kaime, valstiečių klasė iro, skaldėsi. Tačiau kaime svarbiausias

buvo pirmasis socialinis karas, kuriame valstietija reiškėsi kaip feodalinės visuomenės klasė (p. 133). Po 1863 m. sukilimo valstiečių kova atslūgo, įsivyravo pasyvios kovos formos ir todėl jos tapo negrėsmingos caro patvaldystei. Nuo šio laiko ėmė keistis ir caro valdžios politika — ji atsisakė tolesnių nuolaidų. Bet dvarininkams to buvo maža. Jie norėjo atimti iš valstiečių jau padarytas nuolaidas (p. 137). Caro valdžia patenkinti šių reikalavimų nedrįso; valstiečių atžvilgiu ji vėl griebėsi represijų ir smurto.

Autorė atkreipia dėmesį ir į tai, kad liaudies masių engimui caro valdžia panaudojo stačiatikių bažnyčią ir mokyklą. Stačiatikių bažnyčia formuluje „stačiatikybė, patvaldystė, tautiškumas“ priklausė svarbiausia vieta. 1863—1868 m. Baltarusijoje ir Lietuvoje per prievartą stačiatikiams buvo paversta apie 60 tūkst. asmenų (p. 145). Caro valdininkai teigė, kad oficialusis švietimas stipresnis už durtuvą (p. 146). Nelaikydami baltarusių tauta, baltarusių kalbą vadindami „žargonu“, jie atsisakė pripažinti ir baltarusių literatūrą. Per visą XIX a. antrąją pusę nebuvo išleista nė viena knyga baltarusių kalba. Iš baltarusių vaikų buvo atimta galimybė mokytis ir skaityti gimtąja kalba. Kaimo mokyklos buvo atiduotos stačiatikių šventikams. Jų svarbiausias tikslas — nutautinti baltarusius (p. 146—147). Dėl to kaimuose buvo leista pardavinėti tik stačiatikišką religinę literatūrą (p. 152).

Visuomeninio judėjimo pakilimas ir po to sekusi nauja revoliucinė situacija vėl privertė caro valdžią imtis kai kurių nuolaidų, jų tarpe ir valstiečiams. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje vietos administracija atsisakė prievartos stačiatikybei skleisti (p. 151). Buvo padaryta lengvatų valstiečiams nuomojant valstybines žemes (p. 155), nurašinėjamos nepriemokos. Caro valdžios priemonės šiuo metu buvo nukreiptos į tam tikrą baudžiavinių atgyvenų susilpninimą (p. 160).

Prasidėjus reakcijai, caro valdžia vėl bandė remtis patriarchaliniu kaimu (p. 162). Dedamos pastangos išsaugoti kaimo bendruomenę, sustabdyti patriarchalinio kaimo irimą (p. 166). Vėl buvo leistos fizinės bausmės, manyta panaikinti valstiečių savivaldos organų renkamumą. Vėl pakilo didžiavalstybinio šovinizmo ir religinio nepakantumo kurstyimo banga, į pirmą planą visuomenės gyvenime išėjo stačiatikių bažnyčia. Pagrindiniu pradinės švietimo sistemos uždaviniu buvo imta laikyti religinį auklėjimą, o jo įgyvendintoju — stačiatikių šventikus (p. 164—165).

1886 m. birželio 12 d. įstatymas iš dalies sugražino neekonominę valstiečių priklausomybę nuo dvarininkų, o 1893 m. gruodžio 14 d. įstatymas atėmė iš valstiečių galimybę laisvai disponuoti skirtine žeme (p. 168). Abu šie įstatymai stabdė kapitalizmo raidą kaime. Caro vyriausybė iki patvaldystės nuvertimo neįstengė išspręsti servitutų klausimo. Tačiau valstiečių sukilimo baimė ir nenoras galutinai nuskurdinti pagrindinį mokesčių mokėtoją — valstietiją — neleido vyriausybei net politinės reakcijos metais visiškai patenkinti dvarininkiškos bajorijos reikalavimus.

Trečiajame poskyryje nušviečiamas valstybinių valstiečių teisinės padėties sulyginimas su buvusiais feodalų valstiečiais (p. 177—181). Vyriausybė 1868 m. vasario 19 d. įstatymu likvidavo vienkiemininkų luo-

mą, palikdama juos ekonomiškai priklausomus nuo dvarininkų (p. 181—182). 1876 m. gegužės 22 d. įstatymu sentikiams vietoje žemės išpirkos buvo numatyta neribota nuoma vienodomis sąlygomis. Slenkant metams ir 1863 m. įvykiams tampant istorija, vyriausybė vis mažiau tesirūpino interesais sentikių, padariusių jai neįkainojamą paslaugą kovoje su sukilėliais (p. 184—185). Tikrai praslinkus 20 metų po agrarinės reformos, buvo išspręstas laisvųjų žmonių likimas. Spręsdama jį caro vyriausybė atvirai gynė vietinius dvarininkus ir patenkino jų reikalavimus (p. 185—189). 1886 m. birželio 9 d. įstatymas didesniajai daliai činšinių valstiečių atėmė žemės išpirkimo teises (p. 189—194).

Skyriaus pabaigoje autorė daro išvadą, kad poreforminiu laikotarpiu caro vyriausybės politikoje pastebime vieną bendrą dėsningumą — egzistavo tiesioginis politikos priklausomumas nuo bendros politinės padėties šalyje ir nuo agrarinio judėjimo. Visuomeninio judėjimo pakilimo laikotarpiais buvo daromos nuolaidos, o atoslūgio — konservuojama esama padėtis arba žengiama atgal, atsisakoma kai kurių nuolaidų.

Ir šio skyriaus, kaip ir pirmojo, nepagrįsta studijos baigiamoji chronologinė riba. Manytume, kad nemažas šio skyriaus trūkumas yra tas, kad jame visai nepaliesta caro vyriausybės politika įvairių socialinių-ekonominių valstietijos grupių (valstiečių buržuazijos, vidutinių valstiečių ir kt.) atžvilgiu, nors pirmajame skyriuje bajorijos atžvilgiu tokios diferencijuotos pažiūros laikomasi. Šie dalykai labai svarbūs baltarusių buržuazijos genezei, tautinio kapitalo kaupimo istorijai tirti.

Baigiamajame žodyje autorė iš tikrųjų pakartoja jau skyriuose padarytus apibendrinimus ir išvadas. Ji rašo, kad caro patvaldystės agrarinėje politikoje glaudžiai pynėsi baudžiavinės ir buržuazinės tendencijos. Toks pynimasis buvo būdingas sprendžiant ir politines imperijos problemas. Caro patvaldystės politikos savitumus Baltarusijoje nulėmė jos gyventojų tautinis ir tikybinis nevienalytiškumas. Paskelbusi katalikus politiškai nepatikimais, caro valdžia Baltarusijoje neįvedė arba iš esmės apribojo ne tikrai neluomines, buržuazines, bet ir grynai luomines, bajoriškas institucijas. Nors ir epizodiškai, tačiau buvo pasinaudota valstiečių neapykanta dvarininkams. Carizmas buvo tam tikru laipsniu „savarankiška organizuota politinė jėga“ (p. 201).

Galima pasakyti, kad dauguma studijoje daromų dalinių apibendrinimų ir platesnių išvadų yra pakankamai argumentuotos ir pagrįstos. Tai reikšmingas žingsnis, tiriant caro vyriausybės politiką ir jos deformavimą tautiniuose pakraščiuose. Tačiau politikos detalių, faktų tyrinėjimas tai ne savitikslis. Jis dėsningai turi vesti prie vieno ar kito regiono, tautos politinės, teisinės padėties suvokimo, apibūdinimo daugiautautėje imperijoje.

Tautų politinio, ekonominio bei dvasinio kultūrinio pavergimo laipsniui apibūdinti paprastai vartojamos trys sąvokos: 1) priklausomos šalys (politiškai ir ekonomiškai); 2) pusiau kolonijos (šalys formaliai dar savarankiškos). Abi sąvokos apibūdina pereinamąsias kolonijinio pavergimo stadijas; ir 3) kolonijos — užgrobtos, pavergtos šalys, kurios neturi nei politinio, nei ekonominio savarankiškumo, laisvos ekonominės raidos galimybių ir kenčia dvasinės kultūros persekiojimą ir naiki-

nimą. Anksčiau minėtu klausimu Baltarusijos istorikų ir ekonomistų buvo diskutuojama (žr. Тимошенко В. В. Была ли Белоруссия при царизме колонией в экономическом смысле? — История СССР, 1965, № 1, с. 38—50). O kokiai kategorijai priklausė Baltarusija, to knygos autorė visai neaptaria. Tai rimta darbo spraga.

Rimantas Vėbra

Jerzy Antoniewicz. Bałtowie zachodni w V w. p. n. e.—V w. n. e.: Terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemień prusko-jaćwieńskich i letto-litewskich. Przedmowa A. Gieysztor. Oprac. J. Tyszkiewicz. „Pojezierze“. Olsztyn—Białystok, 1979, 246 p., 1250+250 egz.

Tai žinomo baltų, ypač jotvingių ir prūsų, archeologijos tyrinėtojo J. Antonevičiaus knyga. Autoriui staiga mirus (1970.VI.27), ji liko nebaigta. Spaudai ją paruošė istorikas J. Tyškevičius. Išspausdinta beveik po 10 metų nuo autoriaus mirties knyga yra anksti mirusio tyrinėtojo gražus atminimas. Kadangi autorius buvo tik pradėjęs rinkti ir ruošti iliustracijas, tai leidinyje jų nedaug. Knygos rengėjai jas papildė vos keliomis paties autoriaus ir rankraščių nuotraukomis, be to, pridėjo jo darbų bibliografiją (p. 229—236), paruoštą žmonos, B. Antonevič, taip pat darbe minimų archeologinių paminklų (p. 237—239) bei pavardžių (p. 241—246) rodykles, paruoštas J. Tyškevičiaus ir T. Beleckos.

Dalį šios knygos J. Antonevičius buvo paskelbęs straipsniais leidiniuose, kartais kiek platesne redakcija negu knygoje. Tačiau dalis jo teiginių skelbiami pirmą kartą arba autoriaus patikslinti. Autorius rėmėsi didele archeologine ir lingvistine literatūra ne tik lenkų, rusų bei vokiečių, bet ir lietuvių, latvių kalbomis. Jis rūpestingai sekė tarybinę baltistiką ir sąžiningai ja naudojosi.

Knygos turinį gana tiksliai atspindi jos pavadinimas. Knygos planas paprastas. Pirmajame skyriuje duota glausta apžvalga darbų apie baltų gyventą teritoriją ir jų materialinės kultūros tyrinėjimą (p. 3—20).

Antrajame skyriuje (p. 21—40) autorius, remdamasis lingvistų ir archeologų darbais, apžvelgia baltų gyventų plotų ribas. Čia autorius užsimena, kad moksle išgalėjęs baltų skirstymas į vakarinius (prūsai ir jotvingiai) ir rytinius (lietuviai—latviai) buvo įvestas dar tada, kai apie Padnėprės ir toliau į rytus gyvenusius baltus nežinota; dabar jis neapima visų baltų. Plačiau prie baltų skirstymo jis dar kartą apsistoja knygos ketvirtajame skyriuje, kur nurodo, kad baltų skirstymas į rytinius ir vakarinius seniai nebepatenkina tyrinėtojų ir jie ieško išeities, įvesdami naujus terminus (p. 88—89). Antai kalbininkai B. Serebrenikovas ir J. Otrembskis bandė juos skirstyti į vakarinius (prūsai ir jotvingiai), vidurinius (lietuviai ir latviai) bei rytinius (rytiniai galindai ir kt.) baltus. Tuo tarpu M. Gimbutienė prūsų—jotvingių bei lietuvių—latvių gentis bandė apjungti į vieną grupę, pavadindama ją „pajūrio baltais“. J. Antonevičiaus nuomone, neįvedant naujų terminų, užtenka patikslinti vakarinių baltų terminą—t.y. jį taikyti ne tik prūsams ir jotvingiams, bet ir lietuviams—latviams, o rytiniais baltais vadinti tik Padnėprės ir Volgos—Okos aukštupių baltus. Riba tarp rytinių ir vakarinių

baltų, pagal J. Antonevičių, eitų maždaug Berezina (p. 90). Šios savo nuomonės jis toliau ir laikosi per visą knygą, vakariniams baltams priskirdamas ir brūkšniuotosios keramikos kultūrą, šiuo vardu vadindamas ne tik prūsus ir jotvingius, bet ir lietuvių—latvių protėvius, tuo pačiu nesutikdamas su dabar mūsų kalbininkų priimtu ir istoriografijoje vėraujančiu senuoju baltų skirstymu į rytinius ir vakarinius¹. Pridurtina, kad autorius apžvelgia čia ir bandymus išskirti senosius baltų dialektus, pripažįsta, kad turimų duomenų nepakanka visos senosios baltų gyventos teritorijos suskirstymui dialektais.

Trečiajame knygos skyriuje (p. 41—60) J. Antonevičius aptaria savo knygos chronologiją. Knyga apima 1000—1200 metų laikotarpį — tai yra nuo V a. pr. m. e. pradžios iki V a. m. e. pabaigos ar VI—VII a. Šios datos paremtos svarbiais materialinės kultūros reiškiniais. Tai laikotarpis nuo geležies panaudojimo pradžios iki antikinės — Romos kultūros poveikio pabaigos. Be to, VI—VII m. e. a., autoriaus nuomone, skiriasi nuo ankstesnio ir kitais svarbiais baltų istorijos įvykiais. Tai laikotarpis, kai susidaro ankstyvosios klasinės visuomenės pradmenys, kai prasideda slavų ekspansija į šiaurę — baltų žemes, ir pradeda mažėti baltų gyventa teritorija. Remdamasis archeologiniais duomenimis, kaip ir visi tyrinėtojai, J. Antonevičius šį 1000—1200 metų laikotarpį dalija į du laikotarpius: 1) ankstyvąjį geležies amžių (V a. pr. m. e.—I a. m. e.) ir 2) vidurinį geležies amžių (II—V a. m. e.). Pastarąjį Lietuvos ir Latvijos archeologai įpratę vadinti senuoju geležies amžiumi ir datuoti II—IV a. Tai laikotarpis nuo geležies išplitimo buityje pradžios iki antikinės kultūros poveikio pabaigos. J. Antonevičius siūlo šiuos du laikotarpius skirstyti smulkiau, nors ir pats yra priverstas pripažinti, kad ne visada tai galima daryti, nes gyvenviečių ir piliakalnių medžiaga tebėra mažai ištirta.

Be to, kituose skyriuose, apžvelgdamas ūkį ir amatus, J. Antonevičius ir laikosi savo priimtos schemos — apžvelgęs tyrinėjimų esamą padėtį, aptaria ankstyvojo geležies amžiaus duomenis iš pradžių prūsų — jotvingių gyventų plotų, o po to — lietuvių ir latvių paminklų. Toliau tokia pačia tvarka aptariama vidurinio (senojo) geležies amžiaus medžiaga.

Ketvirtasis, kiek platesnis skyrius (p. 61—90), skirtas baltų—slavų ir baltų finougrų paribiui bei mišrioms — pereinamoms sritims. Autoriaus nuomone, tokios sritys kartais buvusios gana plačios. Antai šiaurinėje Latvijoje mišri zona kai kur buvusi nuo 60—70 iki 100 km pločio. Kartu autorius šiame skyriuje išdėsto savo nuomonę apie archeologinėje literatūroje diskutuojamus kai kurių ankstyvojo geležies amžiaus kultūrų etninės priklausomybės dalykus. Pavyzdžiui, J. Antonevičiaus nuomone, Milogrado kultūra skirtina slavams (p. 65), panašiai ir Zarubincų (p. 69), o Juchnovo kultūra esanti baltų, nors joje žymi slavų įtaka (p. 69—70). Gana plačiai referuojamos ir tyrinėtojų nuomonės apie etninius poslinkius — migracijas Volgos ir Okos aukštupių baseinuose I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje ir pirmaisiais m. e. amžiais.

¹ Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos.— V., 1979, p. 8—14.

Įdomus ir gana platus yra penktasis knygos skyrius (p. 91—154), skirtas to meto gyvenviečių formoms, kurioms autorius paskyrė daug dėmesio, nes gyvenvietės atspindi to meto žmonių bendruomenių dydį ir gamybinius santykius. Skyriui parašyti autorius plačiai panaudojo ir Lietuvos bei šuv. Rytų Prūsijos srities piliakalnių tyrinėjimų duomenis. Jis stengiasi parodyti to meto gyvenviečių įvairumą, skiria ne tik įtvirtintas ir „atviras“ (neįtvirtintas) gyvenvietes, paseka jų bendruosius bruožus ir lokalinius bei chronologinius skirtumus, atskleidžia jų priežastis. Jis parodo, kad įtvirtintų gyvenviečių-piliakalnių tuštėjimas, apleidimas prasidėjo dar prieš m. e. pradžią, nors tuo metu ir kiek vėliau buvo dar įrengiama ir naujų piliakalnių. Visur būta įvairaus dydžio piliakalnių. Pavyzdžiui, J. Antonevičiaus nuomone, Dūkšto piliakalnyje galėjusi gyventi tik viena šeima (p. 112), o stambesniuose (Moškėnų, Petrešiūnų ir kt.) piliakalniuose dar prieš m. e. galėję gyventi nuo 3 iki 6 šeimų bendruomenė (p. 113). Tuo tarpu m. e. pirmųjų amžių stambesniuose piliakalniuose, pavyzdžiui, Kunigiškių—Pajevonio, galėjusios gyventi net 8—12 nedidelių šeimų (p. 129). Tačiau autorius niekur nepaiškina, kuo remiasi, apskaičiuodamas šeimų skaičių. Todėl nei ginčytis, nei besąlygiškai su juo sutikti negalime.

Autorius iškelia, kad m. e. pradžios piliakalniai pradeda skirtis nuo senesnių ne tik dydžiu, gyventojų skaičiumi, bet ir tuo, kad jų aikštelėje kartais stovi jau vienas didesnis vado ar bendruomenės susirinkimų pastatas, rodąs stiprėjančią giminės organizaciją (p. 128). Tuo metu randasi ir tik administracinės ar kulto paskirties maži piliakalniukai, kurie yra be kultūrinio sluoksnio ir per maži gyvenimui (p. 128). Be to, jis kelia mintį, kad piliakalnių gyvenvietės-pilaitės ne tik gynė apylinkės žmones, jų turta, bet ir giminės teritoriją (p. 133). Jo nuomone, tokių pilaičių statyba, reikalaujanti daug darbo, kolektyvinių pastangų, stiprino bendruomenės ryšius, vedė prie teritorinės bendruomenės susidarymo, o kartu ir stabdė privačios nuosavybės vystymąsi (p. 133). Šie piliakalnių tyrinėjimų aspektai mūsų archeologinėje literatūroje tebėra menkai paliesti.

Toliau kintant gamybinėms jėgoms ir rutuliojantis gamybiniams santykiams — irstant pirmykštei bendruomenei, vienos įtvirtintos gyvenvietės-pilaitės buvo apeistos, kitos virto kulto ir bendruomenės susirinkimų vietomis (p. 149), dar kitos — genties aristokratijos susirinkimų vietomis.

Dėstydamas šias mintis, autorius apie 1970 m. buvo priverstas konstatuoti, kad tiek Lietuvos, tiek Baltarusijos piliakalnių tyrinėjimų medžiaga tebėra mažai skelbta, tiksliau nedatuota (p. 148). Šios spragos pastarajame dešimtmetyje pamažu nelieka. Pasirodė A. Mitrofanovo darbas apie ankstyvuosius piliakalnius Baltarusijoje², V. Daugudžio³ ir E. Grigalavičienės⁴ straipsniai. Sukaupti pastaraisiais metais duomenys

² Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии (VII—VI вв. до н. э.—VIII в. н. э.).—Минск, 1978.

³ Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje.—MADA, 1974, t. 4, p. 59—69; 1975, t. 2, p. 61—70; 1976, t. 1, p. 57—67.

⁴ Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai.—Ten pat, 1975, t. 4, p. 83; 1976, t. 1, p. 51—56; t. 3, p. 69—80.

leidžia spėti, kad geležies amžiaus pradžia kai kuriose baltų gyventose srityse reikia kelti iš V a. pr. m. e. į VII—VI a. pr. m. e.⁵, taip pat ir teigti, kad piliakalniai — įtvirtintos gyvenvietės Lietuvoje buvo pradėtos statyti irgi keliais šimtmečiais anksčiau⁶.

J. Antonevičius, konstatuodamas m. e. pirmųjų amžių piliakalnių dydžio ir jose gyvenusių žmonių bendruomenių dydžių įvairumą (vienuose iš jų tuo metu gyvenusios 4—5 šeimos, o kituose jau 8—15 šeimų), spėja, kad šis įvairumas priklausė nuo žmonių ūkinės veiklos skirtumų, bet archeologai iki šiol nesugeba jį išvelgti ir parodyti (p. 149—150), kaip nesugeba paaiškinti ir kitų to meto materialinės kultūros skirtumų, pavyzdžiui, kodėl Apuolės piliakalnis pirmaisiais m. e. amžiais buvo sustiprintas žemės pylimu, o bendralaikis kaimyninės Impilties piliakalnis — tik medžio ir akmenų užtvara (p. 152).

Gana plati ir išsami to laikotarpio žemdirbystės ir gyvulininkystės apžvalga duota šeštajame knygos skyriuje (p. 155—193). Autorius panaudojo visą tuo metu jam prieinamą archeologinę medžiagą, atsižvelgė į klimatinės sąlygas, jų įvairumą ir kitimą, parodė to meto žmonių ūkio nevienodumą, raidą per šį tūkstantmetį ir lokalius skirtumus. Jo nuomone, V a. pr. m. e.—I m. e. a. žemdirbystė labiausiai buvusi išvystyta Pamaryje ir prūsų gyventoje teritorijoje, kur tuo metu jau plitęs gyvulio traukiamas arklas (p. 160), bet išartas laukas dar buvęs purenamas raginiais kapliais. Tuo tarpu jotvingių gyventuose plotuose dėl atšiauresnio klimato žemdirbystė buvusi mažiau išvystyta (p. 161—162). J. Antonevičius, kaip ir mūsų respublikos archeologai, yra linkęs manyti, kad tuo metu svarbiausia ūkio šaka buvo gyvulininkystė, bandos buvusios svarbiausiu bendruomenės turtu ir pragyvenimo šaltiniu (p. 162—163). Kadangi dar neturėta dalgių, negalima buvę paruošti daugiau pašaro žiemai, daugiausia auginta arklių ir avių (p. 165). Kartu J. Antonevičius primena vieną mūsų dažnai užmirštamą faktą, kad archeologai negali kaip reikiant pažinti to meto gyvulininkystės lygio, nes iš to laikotarpio gyvenviečių surinktų gyvulių kaulų kartais tik 15% tinka osteologiniams tyrimams, o likusieji yra taip sunykę, kad negalima nustatyti, kieno jie (p. 164).

J. Antonevičiaus nuomone, ir II—V m. e. a. gyvulininkystė tebebuvo pagrindiniu prūsų—jotvingių ir lietuvių—latvių verslu. Gyvulininkystė reikalavusi mažiau darbo, sudariusi geresnes sąlygas greitesniam turtinės nelygybės augimui, gentinės aristokratijos išsiskyrimui (p. 182—184). Autorius to meto piliakalniuose ir gyvenvietėse randamus lenktus peilius-pjautuvėlius linkęs laikyti ne žemdirbystės, bet pašaro ruošimo įrankiais (p. 185). Remdamasis paskelbtais Nemenčinės ir Migonių piliakalnių gyvulių kaulų analizės duomenimis, autorius stengiasi parodyti to meto gyvulininkystės lokalius skirtumus (p. 189—192).

⁵ Митрофанов А. Г. Указ. соч.

⁶ Волкайте-Куликаускаене Р. Древнейшие поселения-городища как источник для изучения развития общественных отношений в Литве.—В кн.: Материалы межреспубликанской научной конференции по этноисториографии и историографии народов Прибалтийских республик Союза ССР. Историография.—Вильнюс, 1978, с. 15.

Tuo būdu J. Antonevičiaus nuomonė skiriasi nuo Pabaltijo archeologų nuomonės, kad nuo m. e. pradžios žemdirbystė buvusi pagrindinė ūkio šaka.

Gyvulininkystės vaidmens iškelimas nereiškia, kad autorius mažai dėmesio skiria žemdirbystei. Jis jau seniau domėjosi šio laikotarpio emdirbyste ir knygoje duoda kad ir glaustą, bet bene išsamiausią šio laikotarpio baltų žemdirbystės nusakymą, jį pagrįsdamas visais archeologų ir paleobotanikų sukauptais duomenimis. Jis akcentuoja III—IV a. prasidėjusį klimato atšilimo periodą, kelia mintį, kad žemdirbystės raišla nebuvo tokia tolygi, kaip kartais įsivaizduojame. Susumavęs visą nedžiagą, autorius pažymi žemdirbystės pažangą pirmaisiais m. e. amiais, bet kartu teigia, kad, nežiūrint į gyvulio traukiamo arklo su geležiniu noragu naudojimą, žemdirbystė ir tuo metu tebebuvo iš esmės ydiminė. Autorius įsakmiai siūlo tyrinėtojams nepervertinti arklo vaidmens žemdirbystės pažangoje (p. 179—180). Nepaisant jo naudojimo, žemdirbystė liko sunkus, daug darbo reikalaujantis verslas (esą, pakaičiuota, kad 4 asmenų šeima galėjo įdirbti ir naudoti 1,7—3 ha žemės, taigi gaunamo derliaus tik menki likučiai galėjo eiti mainams) (p. 180).

Septintasis knygos skyrius, skirtas amatams, namų verslams (p. 195—207), iš tikrųjų buvo vos pradėtas. Trumpai aptarta tik ankstyvojo geležies amžiaus bronzinių dirbinių gamybos problema, o poskyriai apie dirbinių m. e. amžių žalvarinių dirbinių gamybą bei geležies gamybą ir kalvystę parašyti nesuspėti. Nepilnas skyrius dabar jau paseno, nes išstuntuoju dešimtmečiu pasirodė šiuo klausimu naujų darbų⁷, svarbių luomenų davė ir Narkūnų, Utenos raj., piliakalnio tyrinėjimai⁸.

Panašiai ir paskutinis — aštuntasis — knygos skyrius, skirtas bendruomenės organizacijos ir visuomeninių santykių raidai (p. 209—219); is tik pradėtas. Iš tikrųjų čia tėra vien glausta istoriografija (p. 210—214) ir kai kurie bendri samprotavimai.

Knyga, nors ir nebaigta, yra ne tik gražus paminklas įžymiam tyrinėtojiui, ji susumuoja šeštojo—septintojo dešimtmečio archeologų ir lingvistų žinias, nuomones apie baltų gyventą teritoriją iki V m. e. a. ir duoda išsamų to meto jų ūkio — gyvulininkystės ir žemdirbystės vaizdą.

Adolfas Tautavičius

Zbysław Wojtkowiak. Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1980, 139 p., 800+90 egz.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK), be Žemaitijos, 1564—1566 m. buvo įvykdyta administracinė reforma: apibrėžta paviėtų teri-

⁷ Stankus J. Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II—IV amžiais technologija.— MADA, 1972, t. 4, p. 85—100; Merkevičius A. Seniausių metalo dirbinių cheminė sudėtis.— MADA, 1973, t. 2, p. 87—102; Григалавичене Э., Мяркявичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве.— Вильнюс, 1980.

⁸ Luchtanas A. Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose.— Lietuvos archeologija. V., 1981, kn. 2, p. 5—17.

torija, nustatyta jų teisinė bei administracinė kompetencija, pavietai priskirti vaivadijoms; Žemaičių seniūnijoje išliko senasis skirstymas dvarais ir valsčiais. Iki reformos valstybės teisiniai ir administraciniai vienetai bei jų pareigūnai buvo vadinami labai įvairiai. Ta pati gyvenvietė su priklausiniais tuo pačiu metu vadinama ir valsčiumi, ir pavietu, ir pastoviu (stanu), o jos pareigūnai, atsakingi valstybės valdžiai,—tijųnais, deržavcomis (laikytojais), pristavais, urėdais. Nemaža šių pannių dalykų išaiškino jau M. Liubavskis, 1892 m. paskelbęs kapitalinį darbą apie LDK sritinį suskirstymą ir vietinį valdymą iki pirmojo (1529 m.) Lietuvos Statuto išleidimo, vadinasi, iki administracinės reformos. Bet daug kas tebeliko neišaiškinta, ir Z. Voitkoviakas, savo mokslinio vadovo prof. J. Ochmanskio paskatintas, ėmė gilintis, norėdamas tų pavadinimų įvairovėje suvokti sistemą ir nustatyti valdymo modelį.

Tyrimo objektu pasirinko Užnerio (Rytų Lietuvos) kraštą, remdamasis tuo, kad M. Strykovskis, atpasakodamas Lietuvos Metraščio (plačiosios redakcijos) legendinę dalį, paminėjo „Žemaitijos ir Užnerio Lietuvos didžiuosius kunigaikščius“, nors pats autorius pripažįsta ir, remdamasis šaltiniais, įrodo, kad kanceliarinėje terminijoje tokios sąvokos kaip Užnerio Lietuva nėra, o tėra Užnerio kraštas, Užnerio dalis, turinti geografinę-orientacinę, o ne teisinę-administracinę prasmę. Kita nūc Vilniaus ir tuo pačiu nuo Neries esanti didžiojo kunigaikščio domeno dalis retkarčiais pavadinama Ašmenos dalimi ir joje užsimenama apie rusus. Kitų lenkų autorių sugestionuotas Z. Voitkoviakas daro prielaidą (p. 14), kad Neris (Vilija) yra buvusi riba tarp Lietuvos ir Rusios, tarp pagrindinių etninių LDK dalių. Užnerio Lietuvoje turėjusi vykti vietinių ir atneštinių valdymo elementų integracija (simbiozė).

Sunkų ir tyrinėtojų labai reikalingą faktografinį darbą autorius atliko kruopščiai: iš šaltinių ir literatūros surinko teritorinių, administracinių ir ūkinių vienetų pavadinimus ir jų įvairavimus, nepasiduodančius chronologinei klasifikacijai. Gretino valsčių su pavietu, pavietą su karvedija (chorunžu), dvarą su pavietu, stengėsi nustatyti, kas buvo vadinama lauku, nagrinėjo pavietų (Kernavės—Maišiagalos, Ukmergės, Utenos, Anykščių, Pienionių, Užpalių, Breslaujos) struktūrą ir Vilniaus tijųnystės funkcijas. Visa tai sudaro vertingą medžiagą Lietuvos toponimikai ir istorinei geografijai. Išskirtinės vertės turi pridėtas Užnerio dvarų laikytojų (deržavcų) chronologinis sąrašas ir toks pat Vilniaus tijųnų sąrašas. Sudarytame žemėlapyje nubrėžtos apytikrės vaivadijų, pavietų ir valsčių ribos, nurodomi jų centrai. Gaila tik, kad žemėlapis taip sumažintas, jog plika akimi sunkiai įskaitomas. Prie žemėlapio pridėta lentelė, kurioje nurodoma, kuriam pavietui kuris valsčius priskirtas, kurie iš jų šaltiniuose minimi ir kurie neminimi, žinomi tik iš įstatymo, kurie valsčiai ir kada virto privačia nuosavybe.

Ne tik pozityviai, bet ir kritiškai vertinant darbą reikia pasakyti, kad sukurti Lietuvos valdymo modelį iki reformos autoriui nepavyko. Jis padarė tokią išvadą: „Į šiaurę nuo Neries esančios srities dalis buvo seniai apgyventa, o dalis dar neapgyventa — pasienio kraštas, dar neapgyventas, kuris tik XV a. pradžioje buvo kolonizuotas. Administracinio padalijimo susiklostymą lėmė apgyvendinimo procesas, vykęs

um tikruose chronologiniuose rėmuose. XV a. pradžioje, po Horodlės nijos paskelbimo (1413 m.) pastebimi pirmieji modernaus krašto pada- jimo elementai, kuriems turėjo įtakos politinė situacija po Melno tai- os (1422 m.), pagreitinusi neapgyventos dalies kolonizavimą" (p. 137). ada ir įvykusi vietinių ir atneštinių (lenkų) elementų simbiozė.

Išvada neparemta išdėstyta faktine medžiaga, ją stengiamasi paremti ankstine, iš kitų autorių pasiskolinta, klaidinga premisa. Rytų Lietuva archeologų daugiausia tyrinėtas kraštas. Nė vienas iš jų nesutiks su uomone, kad to krašto dalis prie pasienio, vadinasi, arčiau Dauguvos Breslaujos, būtų buvusi daug vėliau apgyventa negu Molėtų, Laba- oro, Tauragnų ar Šešuolių valsčiai, kuriuos Jogaila 1387 m. atidavė Vilniaus vyskupui. Autorius rėmėsi analogija su Užnemune, kurią I. Mortensenas paskelbė dykra. Jis ir lietuvišką teritorinės bendruo- tenės pavadinimą „laukas" (vok. Feld, lot. campus, rus. pole) laikė vie- ove be gyventojų. Lietuvių tarybinė istoriografija H. Mortenseno hi- otezę atmetė kaip nesusipratimą dėl lietuvių kalbos žodžių semantikos ežinojimo ar nepaisymo. Lietuviai žemdirbiai vadinosi laukininkais iki alsčių sudarymo iš laukų, kai juos imta vadinti valstininkais ir vals- ionimis. Nedera, žinoma, neužsiminti, ką lietuviai apie savo kraštą yra askelbę patys, bet jau tiek to, pabūsime kuklūs ir nepriekaištausime. tėti autorius, daug kartų remdamasis H. Lovmianskio 1932 m. išėjusia nyga, visai nesiremia jo kapitaliniu veikalu „Początki Polski", kurio II tome, paskelbtame 1967 m. (p. 399—404), kaip tik kalbama apie tuos ačius dalykus.

Autorius daugeliu atvejų remiasi M. Liubavskiu, tačiau nepastebėjo, kad jis atskyrė privilegijuotųjų žmonių-bajorų valdymą nuo valstiečių. Teritorijos suskirstymas pavietais buvo taikomas bajorams, atliekan- iems karinę prievolę, o valstiečių sodžių jungimas valsčiais priklausė nuo feodalinių valdų (valstybinių, bažnytinių ir privačių) ribų keitimo- i. Taigi valsčių ir pavietų sąvokų skyrimasis buvo susijęs ne su krašto apgyvendinimo ar kolonizavimo procesu, o su žemės nuosavybe pa- emtu luominiu gyventojų skyrimusi. Valsčių ribos negalėjo nesikeisti, kada XV a., ypač didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo laikais, vals- iečiai buvo atidavinėjami bajorams vienetais, dešimtimis, kaimais ir iš- isais valsčiais. Keitėsi taip pat valstiečių administratorių pavadinimai, ypač XVI a. antrojoje pusėje, įgyvendinus agrarinę reformą. Agrarinė r administracinė reformos chronologiškai sutapo.

Autorius atliko naudingą faktografinį darbą, siekdamas ydingo tiks- o. Taip pasitaiko naudojantis dedukciniu metodu.

Juozas Jurginis

Praha—Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu. Usporádali Jan Petr a Luboš Reháček. Univerzita Karlo- va. Praha, 1981, 125 p., 1000 egz.

Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejų pažymėjo lenkų kolegos 1979 m. išėjusiu straipsnių rinkiniu „Studia z dziejów uniwersytetu Wi- ieńskiego". Dabar prie jo galima pridėti dar vieną mūsų Almae Matris

sukakčiai skirtą dovaną — Karolio universiteto leidinį „Prahā—Vilnius“ Gražaus jo rengėjų ir leidėjų gesto prasmę rodo greta čekiškos išspausdinta lietuviška pratarmė ir po kiekvieno straipsnio reziumė lietuviška kalba, taip pat iš G. Brauno ir F. Hogenbergo veikalo „Civitates Orbis Terrarum“ (1617) Vilniaus ir Prahos miestų vaizdų faksimilės. Knygoje „Prahā—Vilnius“ skelbiami aštuoni straipsniai, kurių autoriai — šio sekmiausio Vidurio Europoje universiteto humanitarinių mokslų atstovai.

Istorikus visų pirma turėtų dominti pirmieji trys rinkinio straipsniai: Josefo Polišenskiego „Karolio universiteto ir Vilniaus valstybinio universiteto santykių istorijos klausimu“, Michalo Svatošo „Prahos universiteto Lietuvių kolegija (1397—1622)“ ir Zdeneko Hoidos „Čekijos sritys ir Vilniaus universitetas pirmaisiais jo gyvavimo metais“. Jų autoriai savo temas nagrinėja labai plačiai užgriebiamų Čekijos ir Lietuvos santykių fone. Straipsniuose gerai atsispindi ne tik abiejų universitetų, bet ir platesni Čekijos ir Lietuvos santykių aspektai (pvz., čekų brolių ir Lietuvos reformatų ryšiai). Dauguma nagrinėjamų problemų nėra naujos: jos ne kartą keltos mūsų istorikų darbuose. Tačiau didžiausią šių straipsnių vertę sudaro tai, kad nagrinėjami dalykai nušviečiami čekų medžiagos pagrindu. Tai, kas buvo pas mus iki šiol apie tai rašyta, mūsų istorikus daugiausia pasiekė per lenkų šaltinius, todėl ne toks ryškus buvo čekų dalyvavimas kuriant Lietuvos aukštąjį mokslą, tiesioginiai abiejų šalių santykiai tiek tada, kai buvo steigama Lietuvių kolegija, tiek tada, kai ruošiasi įkurti universitetą Vilniuje.

M. Svatošo straipsnis duoda medžiagos kiek kitaip pažiūrėti į legendinius karalienės Jadvygos nuopelnus lietuvių kolegijai: tikrieji šios idėjos įgyvendintojai buvo čekai Janas Štieknas, 1397 m. persikėlęs iš Prahos į Krokuvą, taip pat Prahos miestiečiai Kržyžas ir Niepra. Įdomi ir toji straipsnio dalis, kur apibūdinamas Lietuvių kolegijos tolesnis likimas.

Z. Hoidos straipsnis teikia daug įdomių faktų apie XVI a. mokslų centrų ir mokslininkų ryšius, ideologinę-religinę situaciją to laiko Lietuvoje. Straipsnyje išryškėja Prahos ir Olomouco universitetų vaidmuo pirmaisiais Vilniaus universiteto metais. Čia minimi ir tose čekų mokyklose studijavę LDK jaunuoliai.

Galėtume sakyti, kad rinkinio sudarytojų straipsniai — Lubošo Ržehačekio „Baltistika Prahos universitete (1848—1978)“ ir Jano Petro „L. Geitlerio kelionė į Lietuvą ir jos rezultatai“ — priklauso taip pat istorijos sričiai. Tiesa, tai ne tolimesnė istorija, ne įprasti istorijai dalykai. Tačiau kuo ne istorija lingvistikos istorija? Tuo labiau, kad joje atsispindi dviejų tautų gyvenimas XIX a., kai jos abi dėl despotinių monarchijų jungo neturėjo kitų galimybių bendrauti, kaip tik lingvistikos, folkloristikos srityse. Kalbos mokslas žadino čekų visuomenės dėmesį atidžiai sekti lietuvių tautos kovų dėl savo teisių peripetijas. Tautosakos ir kalbos tyrimai ugdė F. L. Čelakovskio, P. J. Šafaržyko simpatijas šiai tolokai šiaurėje besigrumiančiai dėl būvio tautai.

Neatsitiktina, kad nuo XIX a. vidurio Prahos universitetas tapo vienas iš žymesnių baltistikos centrų. Čia aktyviai reikėsi žinomasis indoeuropiečių istorinės kalbotyros kūrėjas A. Šleicheris, vokiečių komparatyvistas A. Liudvikas, čekai kalbininkai M. Hatala, J. Gebaueris,

J. Zubatas ir kt. Baltistikos tradicijos tęsiamos po Antrojo pasaulinio karo ir socialistinėje Čekoslovakijoje: aptariamoji knyga bus dar viena tos tradicijos grandis. L. Ržehačekas detaliai apibūdina Prahos universitete 130 metų gyvuojančią baltistikos tradiciją.

J. Petras savo dėmesį nukreipė į vieną iš žymiųjų Prahos baltistų — didelį lietuvių kalbos studijavimo entuziastą Leopoldą Geitlerį, kuris, praėjęs 21 metams po A. Šleicherio kelionės į Mažąją Lietuvą, ryžosi antrajai ekspedicijai į šį tolimą kraštą. Šiuo kartu, nesitenkindamas savo garsiojo pirmtako maršrutu, L. Geitleris daugiausia keliavo po caro Rusijai priklausančią Lietuvą: lankėsi ne tik miestuose — Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Telšiuose ir kt., bet ir kaimeliuose, kaip Pailiai (Šiaulių raj.), kur penkias savaites išgyveno pas valstiečius Garnius. Jis susipažino su M. Valančiumi, A. Baranausku ir net tuomet dar klieriko rūbą vilkėjusiu K. Jauniumi. Per penkis mėnesius trukusią kelionę po lietuvių gyvenamas vietas L. Geitleris taip pramoko lietuviškai, jog galėjo pats užrašyti tautosaką. Jo kelionės į Lietuvą įspūdžių apybraiža „Lietuva ir lietuviai“ — vertingas XIX a. trečiojo ketvirčio mūsų krašto istorijos dokumentas. Įdomių faktų duoda ir su J. Petro straipsniu publikuojami 3 L. Geitlerio laišškai.

Žinomo Prahos baltisto Pavelo Trosto straipsnis „Baltų veiksmoždžio skaičiaus kategorija“ skirtas populiariai baltistikos problemai. Autoriaus nuomone, vis dėlto baltų kalbų savybė — bendras veiksmoždžių vienaskaitos ir daugiskaitos asmuo — nesanti labai archaiška.

Karelas Horalekas rinkinyje išspausdino didelį straipsnį „Dėl slavų ir lietuvių tautosakos santykių“, kuriame, davęs gana plačią baltų ir slavų tautosakos tyrimo apžvalgą, gretinamuoju aspektu pirmiausia nagrinėja pasakojimus su išpranašauto likimo motyvu. Šio motyvo lietuvių pasakos gretinamos su analogiškais graikų, latvių, slavų ir kitų tautų motyvais. Straipsnio pabaigoje panašiu aspektu gvildenamos lietuvių baladės.

Rinkinys baigiamas Radegasto Paroleko esė „Lietuvių kilmės, prancūzų kalbos... (šimtosioms O. V. Milašiaus gimimo metinėms)“. Remdamasis analogijomis su J. Baltrušaičiu, M. K. Čiurlioniu, čekų poetu J. Zejeriu, autorius labai jautriai sprendžia pasaulinio garso poeto santykį su lietuvių kultūra, istorine tradicija. Poeto kūryboje jis pažymi nemaža tipiškų lietuviškų motyvų. Taikli R. Paroleko išvada: „Jo (O. V. Milašiaus.— A. P.) kūryba rodo tai, kaip mažos tautos netgi tokiomis sąlygomis, kokios buvo Lietuvoje carizmo valdžios metais, gali didžiai praturtinti savo atstovų kūrinius kitų tautų kultūras. Bet kartu tai ir didelė tragedija, jei turėsime galvoje, ką jos pačios praranda“. Taigi ir R. Paroleko straipsnis, iš pirmo žvilgsnio skirtas siaurai literatūros temai, veda skaitytoją prie istorijos problemų.

Knyga „Praha—Vilnius“, reikia tikėtis, tėra tik pradžia tų tyrinėjimų, kurių ateityje sulauksime tiek iš čekų, tiek iš lietuvių mokslininkų. O tirti dar lieka labai daug.

Arnoldas Piročkinas

S. Čepulienė. Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė—1940.VI.15).— V.: Mintis, 1981, 269 p., 1500 egz.

Lietuvos profsąjungos, Komunistų partijos vadovaujamos, praėjo ilgą ir sudėtingą revoliucinės kovos kelią. Profsąjungos buvo partijos padėjėjos kovojant su buržuazijos diktatūra, fašizmu, dėl Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje. Savo naujoje monografijoje S. Čepulienė užsibrėžė spręsti nelengvą uždavinį—išnagrinėti LKP kūrybinę patirtį taikant marksistinius-lenininius vadovavimo profsąjungoms principus, parodyt partijos idėjinę-politinę įtaką profsąjungoms ir jos organizacinius ryšius su profsąjunginėmis organizacijomis, profsąjungų vaidmenį ekonominiame ir politiniame šalies gyvenime, plečiant revoliucinę kovą su buržuazija. Be to, autorė siekė atskleisti Lietuvos KP kovą su dešiniuoju ir kairiuoju oportunizmu profsąjungų judėjime, LKP veiklą ugdant, telkiant bei paskirstant profsąjunginius kadrus, keliant jų idėjinį-politinį lygį, Komunistų partijos kovą dėl Lietuvos profsąjungų ryšių su tarptautiniu revoliuciniu profsąjungų judėjimu (p. 17). Ankstesnės autorės publikacijos ir gerokai seniau išėjusi knyga apie profsąjunginį judėjimą¹ rodė autorę esant kruopščią tyrinėtoją, sėkmingai susidorojančią su nagrinėjamais uždaviniais bei šiame darbe pasitaikančiais sunkumais. Čia reikia turėti omenyje, kad nemaža profsąjunginių dokumentų sunaikino buržuaziniai valdžios organai, uždarinėdami profsąjungas, o jos pačios, beveik per visą Lietuvos respublikos laikotarpį dirbusios nelegaliai, stengėsi turėti kuo mažiau dokumentų, kad valdžios organai negalėtų sudaryti kaltinimo bylų prieš profsąjungas ir jų vadovus. Naujas S. Čepulienės darbas rodo, kad autorė sėkmingai įveikė visus sunkumus ir gana išsamiai atskleidė Lietuvos KP veiklą profsąjungose.

Knygos chronologinės ribos vertė autorę labiau apibendrintai apžvelgti organizuojamąjį LKP vaidmenį masinėse darbo žmonių organizacijose. LKP veikla profsąjungose periodizuojama pagal ryškesnius darbininkų klasės revoliucinės kovos prieš buržuaziją etapus: 1) 1919 m. antroji pusė—1920 m.—pirmieji lietuvių buržuazijos valdymo metai; 2) 1921—1926 m. gegužės mėn.—politinės reakcijos stiprėjimo laikotarpis; 3) 1927—1934 m. pirmoji pusė—LKP veiklą fašistinio režimo sąlygomis ir 4) 1934 m. pirmoji pusė—1940.VI.15 d.—antifašistinių jėgų telkimo ir fašistinės diktatūros nuvertimo metu. Tokia periodizacija leido išryškinti pagrindinius partijos veiklos profsąjungose etapus, jų savitumus besikeičiančiomis istorinėmis aplinkybėmis. Jau 1919—1920 m. Komunistų partija, ieškodama glaudžių ryšių su profsąjungomis, rūpinosi užtikrinti joms idėjinį-politinį vadovavimą, stiprino su profsąjungomis ir organizacinius ryšius. Kaip teigia autorė, pirmaisiais buržuazijos valdymo metais Lietuvos KP pripažino pirmuoju uždaviniu kovą dėl dalinių darbo žmonių reikalavimų (p. 36). Toks tvirtinimas atrodo pernelyg kategoriškas, juk iki 1920 m. vidurio Lietuvos komunistai laikėsi

¹ Čepulienė S. Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919—1926 m.).— V., 1964, 120 p.

puolimo taktikos prieš buržuazinę vyriausybę ir tikėjosi revoliuciniu būdu atkurti Tarybų valdžią Lietuvoje. Tai jau įrodyta tarybinėje istoriografijoje². Dėl to komunistai, kaip teisingai pažymi ir pati autorė, ne visada kreipė reikiamą dėmesį į ekonominius darbo žmonių reikalavimus, nekėlė uždavinio dirbti krikščioniškose profsajungose. Tačiau tai buvo ne vien Lietuvos komunistų trūkumas, jis būdingas ir daugeliui citų Europos šalių Komunistų partijoms, dėl to jas kritikavo V. Leninas savo veikalė „Vaikiška „kairumo“ liga komunizme“. Šį momentą autorė kažkodėl pabrėžia jau II skyriuje, pažymėdama, jog „naujos istorinės sąlygos reikalavo iš Komunistų partijų peržiūrėti ir patikslinti taktiką, kad ji atitiktų laiko uždavinius. Antai revoliucinio pakilimo metais komunistų partijos turėjo mobilizuoti mases lemiamam puolimui prieš buržuaziją, o dabar (kalbama apie 1921 m.— A. E.), kai proletariatas perėjo prie gynimosi formų, jis privalėjo visą savo energiją nuseipti į kovą dėl kasdieninių darbo žmonių interesų, plėsti savo įtaką masėms, stiprinti darbininkų klasės vienybę, ruošti mases būsimiems revoliuciniams mušiams. Šie procesai vyko ir buržuazinėje Lietuvoje“ (p. 59). Tad ar ne geriau būtų analizuoti partijos veiklos trūkumus tame skyriuje, kuriame ir piešiamas tam tikras chronologiškai istorinis laikotarpis, kuriame autorė ir duoda plačią 1919—1920 m. profsajunginio judėjimo išaugimo panoramą.

Stiprindama savo įtaką plačiosiose darbo masėse, Lietuvos KP jau 1922 m. pradėjo keisti taktiką krikščioniškųjų profsajungų atžvilgiu, kovojo su dešiniųjų socialdemokratų lyderių mėginimais paimti į savo rankas vadovavimą profsajungoms, aktyvino veiklą reformistinėse profsajungose. Atskleidama LKP organizuojamąjį vaidmenį profsajungose, autorė stengiasi į ją pažvelgti plačiau, parodo ir kaimyninių valstybių — Latvijos ir Estijos komunistų partijų pagrindines teorines ir praktines nuostatas profsajunginėje veikloje vienu ar kitu istoriniu laikotarpiu. S. Čepulienė atskleidė Lietuvos profsajungų ryšius su Profinternu, atskirą knygos skyrelį paskyrė Lietuvos profsajungų solidarumui su streikuojančiais Anglijos angliakasiais (1926 m.). Šie knygos akcentai padeda skaitytojui suvokti, kad Lietuvos revoliucinis judėjimas buvo sudėtinė viso Europos šalių proletariato kovos prieš buržuazijos jungą dalis. Tačiau kai kada autorė nepakankamai pabrėžia bendras komunistinio judėjimo taktines tendencijas ir vertina Lietuvos KP veiklos trūkumus kaip išeinančius tik iš jos tuometinės taktikos. Nušviesdama komunistų darbą reformistinėse profsajungose, autorė pažymi, kad LKP „taktikoje reformistinių profsajungų atžvilgiu buvo ir kai kurių sektantiškų klaidų. Kai kurios reformistinės profsajungos buvo vertinamos kaip fašistinės ir darbininkai buvo kviečiami jas boikotuoti; komunistai ir kairieji darbininkai buvo orientuojami „užgrobti“, „išlupti“ iš socialdemokratų valdybas; kai kurie komunistai nemokėjo ir nenorėjo dirbti reformistinėse profsajungose ir pan.“ (p. 134). Tačiau panašių simptomų buvo ir kitų šalių komunistų partijų veikloje. Reikėtų pažymėti, jog panaši linija buvo pastebima ir kitų šalių kompartijų veik-

² Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.— V., 1971, t. 1, p. 481; Lopajevs S. Lietuvos Komunistų partijos idėjinis ir organizacinis stiprėjimas (1919—1924).— V., 1964; ir kiti.

loje, nes Komunistų Internacionalo VI kongrese (1928 m. liepos 17—rugsėjo 1 d.) priimtoje Kominterno Programoje, be suformuluotų pagrindinių komunistinio judėjimo uždavinių ir jų sprendimo kelių, buvo įrašyti ir kai kurie nepateisinami vertinimai ir formulavimai. Programoje nepakankamai tiksliai buvo nurodytas skirtumas tarp socialdemokratijos ir fašizmo. Kairysis socialdemokratijos sparnas buvo apibūdinamas kaip „pavojingiausia socialdemokratų partijų frakcija“³. Toks socialdemokratijos įvertinimas ir tvirtinimas, kad svarbiausias komunistų partijų smūgis turi būti nukreiptas visų pirma prieš kairįjį jos sparną, labai apsunkino santykius, bendradarbiavimą tarp komunistų ir darbininkų socialdemokratų kuriant vieningą frontą, o vėliau padėjo sektantinių požymių plitimui komunistiniame judėjime⁴. Kadangi LKP veikė kaip Kominterno sekcija, savo praktinėje ir teorinėje srityse vadovavosi Kominterno nutarimais, tai šis neteisingas socialdemokratijos įvertinimas pastebimas ir Lietuvos KP veikloje. Panašius momentus autorė galėjo akcentuoti.

Kokybiškai naujas (ir medžiagos, ir išvadų atžvilgiu) yra V darbo skyrius, kuriame atskleidžiamas LKP vadovavimas profsąjungoms 1934—1940 metais. Pasitelkusi paskutiniųjų metų lietuvių tarybinių istorikų darbus, Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinio archyvo, Lietuvos TSR Centrinio valstybinio archyvo medžiagą, S. Čepulienė parodė paskutiniųjų fašistinio režimo metų būdingiausius klasinius prieštaravimus Lietuvoje ir šiame fone labai koncentruotai atskleidė pasiaukojamą LKP veiklą stiprinant nelegalias profsąjungines organizacijas, kuriant organizacijas, kurios fašistinio režimo sąlygomis bent iš dalies galėjo pavaduoti profsąjungas, kitaip tariant, ryškina partijos veiklą ir legalaus darbo masėse formas (p. 168). Naujai autorė analizuoja LKP darbą fašistinėse profsąjungose, pastebėdama ir pabrėždama didelę Kominterno VII kongreso nutarimų svarbą Lietuvos KP taktikai, paskatinusiai komunistus kurti nelegalias profsąjungas bendro darbininkų fronto programos pagrindu, kovoti dėl jų legalizavimo ir aktyviau veikti pačiose fašistinėse organizacijose. Parodoma komunistų veikla Darbo rūmuose, per kuriuos fašistinė Lietuvos vyriausybė tikėjosi kontroliuoti darbininkų judėjimą. Darbo rūmuose aktyviai veikė Komunistų partijos pasiuntiniai P. Malinauskas, V. Lukoševičius, V. Labanauskas, T. Solominaitė-Mickevičienė, E. Stankaitė, A. Vilimas ir kt. Savo įtakai Darbo rūmuose, o kartu ir plačiosiose masėse stiprinti LKP naudojo darbininkų ekonomines-profesines sekcijas, organizavo masinius darbininkų susirinkimus, streikus, stengėsi panaudoti antifašistinėms, demokratinėms jėgoms kovai su fašizmu telkti ir Pasaulinį lietuvių kongresą, vykusį Kaune 1935 m. S. Čepulienė nagrinėja labai įvairias skirtingais istorinės raidos etapais Lietuvos KP veiklos formas profsąjungose iki pat Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje. Čia norėtusi iškelti dar vieną grynai poleminę pastabą — ar knygos ar bent skyrių išvadose nereikėjo nors apytikriai nustatyti konkrečiais skaičiais, kokią įtaką tam tikrais

³ Программа Коммунистического Интернационала.— М., 1928, с. 28.

⁴ Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк.— М., 1969, с. 295.

laikotarpiais turėjo Lietuvos komunistai profsąjungose? Juk autorė darbe disponuoja ir profsąjungų, veikusių partijos įtakoje skaičiumi, ir krikščioniškų bei fašistinių profsąjungų narių skaičiumi. Kitaip sasant, aptarus daugiabriaunę partijos veiklą Lietuvos profsąjungose būtų dar konkrečiau išryškintas tos veiklos rezultatas.

Istoriografinė knygos dalis atspindi ir mūsų istoriografijos tradicijų stoką. Autorė jame gana schematiškai pristato apie profsąjungų istoriją rašiusius autorius ir jų darbus ir nepakankamai išryškina tai, kas jau atlikta ir kas dar darytina nagrinėjama tema (plačiau aptartas tik S. Černiausko darbas). Galimas daiktas, išplėsti istoriografiją autorei neleido knygos apimtis.

S. Čepulienės knygos vertę didina lentelė ir 21 priedas. Remiantis gausiais archyviniais šaltiniais, periodika, revoliucinio judėjimo dalyvių Lietuvoje atsiminimais ir istorikų darbais, prieduose duodamas Lietuvos profsąjungų ir jų narių skaičius, nurodoma jų veikimo metai, tarpsąjunginių susivienijimų bei žemės ūkio darbininkų ir miesto darbininkų, nelegalių ir komunistų vadovaujamų bei legalių profsąjungų skaičius. Prieduose taip pat pavaizduojama profsąjungų (Ukmergės miesto, Rokiškio žemės ūkio darbininkų, Kauno profsąjungų Centro biuro, Lietuvos PS CB) vidinė organizacinė struktūra. Abejotina, ar reikėjo 14—17 priedų, kurie parodo streikų skaičių 1922—1925 m. ir tų skaičių nustatymo šaltinius. Juk tų metų streikų skaičius skaitytojui žinomas jau iš paskelbtų R. Čepo darbų⁵. O ir autorės nuorodose daug kur (p. 37, 69, 70, 76, 86) rašoma, jog remtasi lentele, publikuota „LKP istorijos apybraižų“ 2 tome (jos sudarytojas irgi yra R. Čepas). Matyt, S. Čepulienė norėjo pabrėžti, kad pagal nurodytus šaltinius ji nustatė ne bendrą streikų skaičių 1922—1925 metais, o tik ekonominių streikų skaičių, kuriems vadovavo profsąjungos. Tačiau tokiu atveju šaltinius buvo galima nurodyti paprasčiausiai išnašose, pažymint, kad bendras streikų skaičius jau nustatytas ankstesnių tyrinėtojų.

Nepaisant minėtų trūkumų S. Čepulienės monografija savo apimtimi ir turiniu yra svarbus indėlis į tarybinę Komunistų partijos veiklos profsąjungose Lietuvos respublikos laikotarpiu istoriografiją.

Alfonsas Eidintas

P. Klimas. Iš mano atsiminimų. Lietuvių enciklopedijos leidykla, Bostonas, 1979, 415 p.

Lietuvių buržuazinio istoriko ir diplomato P. Klimo, mirusio Kaune 1969 m., atsiminimus autoriaus sūnaus pastangomis JAV išleido Juozas Kapočius. Knyga pavadinta atsiminimais, tačiau šis, sakytume, kuklus pavadinimas toli gražu neatspindi jos turinio. P. Klimas buvo aktyvus buržuazinis visuomenės ir politikos, teisingiau valstybės, veikėjas, nes, kaip matyti iš atsiminimų, kokiai nors politinei partijai nepriklausė, be

⁵ Čepas R. Lietuvos darbininkų kova už Spalio idėjas.—Kn.: Didysis Spalis ir Lietuva. V., 1977, p. 77—91; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.—V., 1978, t. 2, p. 623 (R. Čepo sudaryta darbininkų streikų Lietuvoje lentelė).

to, istorikas, dėl to jo atsiminimai — tai istorinio pobūdžio darbas, i esmės skirtas buržuazijos atėjimo į valdžią ir buržuazinės vyriausybės įtvirtinimo Lietuvoje aplinkybėms aprašyti. Atsiminimai, siaurąja to žo džio prasme, apima jo vaikystės ir paauglystės metų laikotarpį (pirmieji 22 p.), nes jau nuo paskutiniųjų gimnazijos metų ir universitete autorius įsijungia į aktyvią to meto lietuvių inteligentijos visuomeninę veiklą. Tolesniuose knygos skyriuose visas autoriaus dėmesys nukreiptas į jo visuomeninę ir politinę veiklą. Rašo knygą P. Klimas, pasitelkdamas gausius dokumentus, juos ištiesai cituoja. Ši gausi dokumentinė medžiaga daugeliu atvejų jau buvo skelbta kituose autoriaus leidiniuose (knygoje „Der Werdegang des Litauische Staates“, išleistoje 1919 m. Berlyne, žurnale „Mūsų senovė“, Lietuvos istorijoje, išspausdintoje Kaune 1936 m., ir t. t.). Buržuazinės vyriausybės diplomatinio susirašijimo medžiagos yra išlikusios Užsienio reikalų ministerijos, Ministrų Kabineto ir kituose fonduose, tačiau kai kas autoriaus turėta asmeniame archyve ir paskelbta pirmą kartą. Knyga Tarybų Lietuvos istorikams įdomi tuo, kad joje yra ištiesai publikuoti naujų dokumentų, faktai nors autoriaus metodologinis kryptingumas, apibendrinimai ir išvados be abejo, mums nepriimtini. Reikia pažymėti, jog autoriaus pozicija, kaip matyti iš atsiminimų, savotiškai prieštaringa. Savo politiniais įsitikinimais P. Klimas — XIX a. pabaigos aušrininkas. Jam, kaip rašytojui J. Tumui-Vaižgantui, gen. A. Bulotai ir dar kai kuriems, svarbiausia buvo lietuvių buržuazijos interesai, be politinių partijų ir grupuočių skirtumų. Jis pasisakė už tautos vienybę. Tačiau neniekino kitų pažiūrų lietuvių buržuazinių veikėjų, nesmerkė jų, pavyzdžiui, klerikalų ar tautininkų, su kuriais nesutapo jo idėjinis, o kai kada ir politinis credo. Atvirkščiai, stengiasi pateisinti visų veiklą, jei tik jie siekė buržuazinės valstybės sukūrimo. Grynai iš klasinių pozicijų atsiminimų autorius neigiamai vertino revoliucinius socialdemokratų, vėliau komunistų. Antitarybinę autoriaus poziciją ryškiai rodo Tarybų valdžios Lietuvoje 1918—1919 metais vertinimas.

Kaip istorikas P. Klimas — buržuazinis pozityvistas. Atsiminimuose jis atskleidė lietuvių buržuazijos tarpe buvusius prieštaravimus, nesutarimus tarp atskirų politinių partijų buržuazinėje Taryboje ir vyriausybėje, politinių veikėjų karjerizmą kovojant dėl valdžios ir atsakingų vietų valdžioje. Greta atskiro asmens, pavyzdžiui, A. Voldemaro, neigiamų broožų iškėlimo, išplaukiančių iš jo charakterio ir politinių įsitikinimų, jis teigiamai vertina jo veiksmus, kai šis prisidėjo prie buržuazinės valdžios stiprinimo.

Istorikams tyrinėtojams P. Klimas atskleidžia tokių subjektyvių faktų, kurių ne visada galima rasti istoriniuose šaltiniuose, o jie paryškina ir leidžia geriau suprasti buržuazijos poziciją vienu ar kitu atveju. Antai palyginti plačiai atskleidžiami prieštaravimai buržuazinėje Taryboje dėl Vilhelmo fon Uracho rinkimo Lietuvos karaliumi, aprašyti skyrelyje „Karalių turnyras“. „Valstybės formos klausimas daug ginčų kėlė ligi 1918 metų vidurio, — rašo P. Klimas. — Atsimenu patoso kupiną sceną J. Vileišio bute, kai keliems Tarybos nariams išdėscius eilę argumentų už konstitucinę monarchiją, šeimininkas, suglaudęs maldos motu rankas, atsiklaupė prieš posėdžiaujančius, melddamas atsidėti tos

minties. Formaliai svarbiausias priekaištas čia buvo tasai, kad tas klausimas jau Vilniaus Konferencijos buvo paliktas spręsti būsimajam Steigiamajam Lietuvos Seimui, demokratiniiais pagrindais išrinktam. Taryba tarytum neturėjo čia įgaliojimų" (p. 147). Toliau plačiai aprašoma Uracho istorija ir pasikeitimai Taryboje po jo išrinkimo Lietuvos karaliumi.

Palyginti daug naujų faktų duodama apie Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos 1923 m. Iki šiol mūsų istorikai tenkinosi tik nuogirdomis, kad prieš sukilimo Klaipėdos krašte organizavimą buržuazinė vyriausybė suderino savo veiksmus su Vokietijos vyriausybe. Tuo metu dirbęs Užsienio reikalų ministerijoje P. Klimas rašo: „Atsimenu, tada, 1922 metų rudenį, atsilankius pas mane užsienių reikalų ministerijoje vieną iš šaulių vadų — Budrį (tikra pavardė Jonas Polovinskas — gen. štabo žvalgybos viršininkas), kuris iš pradžių teiravosi bendrai apie Klaipėdos klausimo padėtį, o paskiau, lyg netyčiomis, užsiminė apie maištą, kurs galėtų pagreitinti raidą. Mano pastabos dėl Vokietijos laikysenos, kuri šaulius ypatingai domino, jį lyg paskatino. Aš nurodžiau jį tai, kad Vokietija pasirašė taikos sutartį, kurios ji nedrįs esamose sąlygose laužyti, ir todėl negalės kištis į atsižadėtos teritorijos reikalą; bet užtat Santarvės valstybės, kurių žinioje yra tuo tarpu tas kraštas, nors ir aiškiai pažadėtas Lietuvai, negalėtų būti apeitos be konflikto. Čia reikia būti labai apdairiems, kad suerzinimas nevirstų priešiškimu. Šaulių sąjungos pasiuntiniai (bene pats V. Krėvė) buvo susisiekę su Vokietijos generalinio štabo viršininku (von Seecktu), kurs patvirtino mano teigimą, jog Vokietija nesigriebsianti karinės intervencijos", — baigia mintį autorius. Toliau jis labai smulkiai aprašo pasiruošimą sukilimui, Lietuvos valdžios kareivių ir šaulių parengimą, perrengimą ir permetimą per sieną sukilimui įvykdyti, jo vadovavimo, eigos ir ginčo su Sąjungininkais likvidavimo eigą. Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos klausimas istorinėje literatūroje pirmą kartą atskleistas taip tiesiai ir atvirai, nes anksčiau buržuazinė vyriausybė turėjo jo eigą diplomatiniais smetimais maskuoti, o Tarybų Lietuvos istorikus klaidino painūs archyviniai dokumentai ir demagogiški pareiškimai spaudoje.

Kiek mažiau naujos medžiagos aprašant lietuvių buržuazijos karinį ir diplomatinį ginčą su Lenkija, tačiau ir čia galima rasti vieną kitą naują aplinkybę. Be to, tas konfliktas aprašytas plačiausiai ir nuosekliausiai, žinoma, griežtai laikantis Lietuvos buržuazijos pozicijos.

P. Klimas atliko kai kurį darbą ruošiant lietuvių kalba vadovėlius vidurinėms mokykloms, išleidžiant pirmą periodinį istorinį leidinį „Mūsų senovė", rašė istorinio pobūdžio darbus, tačiau apie šios krypties savo veiklą atsiminimuose jis užsimena tik prabėgomis, vadina tai atosotoginiais darbais, pedagogine veikla, nes autorius į pirmą vietą kelia savo politinę diplomatinę veiklą, laikydamas ją svarbiausia ir reikšmingiausia. Galima spėti, kad šiame darbe P. Klimas siekė „atsikirsti" Tarybų Lietuvos istorikams. Niekur neužsimindamas apie jų darbus, jis kaip tik ypač teisina tą buržuazinės Tarybos ir buržuazinės valdžios veiklą, kuri tarybinėje istoriografijoje yra labiausiai kritikuojama. Tik vienoje vietoje jis remiasi R. Šarmaičio straipsnio mintimi (p. 240). Netiesiogiai diskutuodamas su jam žinomais tarybinių istorikų darbais, P. Kli-

mas davė daug faktų, dokumentų, šaltinių, savų aiškinimų. Kai kurie atsiminimų knygoje paskelbti diskusinio pobūdžio ar pagrįstai neįrodyti probleminiai klausimai turėtų dar susilaukti reikiamo įvertinimo mūsų istoriografijoje. Vieną iš tokių norėtusi paminėti. Kai kada ginčytinai nuskambantis ir įvairiai Tarybų Lietuvos istoriografijoje nušviestas klausimas — tai lenkų buržuazijos įtaka lietuvių buržuazijai, jos vidaus politikai, kultūrai ir pan. P. Klimas savo atsiminimuose lenkų dvarininkų ir buržuazijos politikai skiria šiek tiek dėmesio. Palyginti plačiai aprašo POW organizacijos sąmokslą bei jo likvidavimą ir teigia, kad ardomąją veiklą kai kurie Lietuvos lenkai, remiami Pilsudskio, varė ir toliau. Trumpai aprašydamas Kauno įgulos kareivių sukilimą 1920 m. pradžioje, jis taip pat pažymėjo, kad „sprendžiant iš vilniškių feodalų nuotaikų [sukilimas] taip pat buvo suteikęs džiaugsmo POW, o gal ne be ryšio su ta organizacija... Peoviakams jis buvo labai parankus, nes būtinoji lenkų karinė pagalba buvo čia prie demarkacijos linijos“ (p. 252). Tuo tarpu mūsų istoriografijoje apie kokią nors lenkų organizacijų įtaką apskritai neužsimenama.

Aldona Gaigalaitė